

Затверджено
на засіданні приймальної комісії
Львівського національного університету
імені Івана Франка
« ___ » _____ 20__ р.
(протокол № ___)

**ПРОГРАМА ФАХОВИХ ВИПРОБУВАНЬ
для вступників на магістерську програму
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка
2016 року**

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ КРАЇНОЗНАВСТВО 8.03020501

Розділ 1.

Країнознавство

Тема 1. Актуальні проблеми країнознавства. Об'єкт, предмет і завдання наукового країнознавства. Методи країнознавчих досліджень. Основні об'єкти країнознавчих досліджень (держави, країни, історико-географічні та адміністративно-політичні області, регіони, субрегіони, транскордонні території). Типи комплексного країнознавства (наукове, навчальне, геоінформаційне, культурно-просвітницьке, прогнозне та конструктивне). Функції комплексного країнознавства (описова, інформаційна та ін.).

Тема 2. Політико-географічні дослідження. Актуальність політико-географічних досліджень. Політична географія як наука, її об'єкт і предмет. Головні завдання та функції політичної географії, її місце у системі наук. Основні поняття та категорії політичної географії. Геополітика як теоретична основа політичної географії. Історія становлення політичної географії як науки, основні етапи її розвитку. Політико-географічна думка в Україні. Академік Степан Рудницький – видатний політико-географ і геополітик. Методи політико-географічних досліджень. Сучасні дослідницькі проблеми політичної географії.

Тема 3. Політико-географічний простір. Держава як політико-географічна поняття. Класифікація держав за різними ознаками і критеріями. Класифікація держав за формою правління (республіки, монархії), державного устрою (конфедеративні, федеративні, унітарні), формою політичного режиму. Проблеми сучасного унітаризму і національних держав. Політико-географічні основи, суть і форми федералізму. Державна територія на карті світу. Величина державної території, її структура і динаміка. Політико-географічне положення держави (глобальне, регіональне, сусідське). Політичні кордони держави, їх класифікації. Функції кордонів, їхня динаміка. Делімітація і демаркація кордонів. Політичний поділ морів і океанів. Морські кордони, їхня специфіка. Територіальні води, економічні зони держав в акваторіях морів і океанів. Політичний поділ повітряного і космічного простору. Міжнародні річки та канали. Міжнародне співробітництво і режим політичних кордонів.

Тема 4. Політична карта світу та історичні періоди її формування. Поняття політичної карти світу, її зміст. Основні причини змін на політичній карті світу в історичному вимірі, їх вплив на світові політико-географічні процеси. Античні держави світу, їх державний устрій і міждержавні відносини. Держави-міста. Державний устрій, внутрішня і зовнішня політика держав Стародавнього Сходу (Китаю, Індії, Єгипту), держав доколумбової Америки. Геополітичний і геокультурний феномен давньої Еллади. Правниче, адміністративне та військово будівництво Римської імперії, його значення для подальшого розвитку Європи і світу. Політична карта світу епохи феодалізму. Промислова революція, великі географічні відкриття і їх вплив на політичну карту світу. Епоха колоніалізму: формування великих світових колоніальних імперій. Португальська, Іспанська, Британська, Французька, Османська, Австро-Угорська, Російська і Німецька колоніальні імперії, їх територія та причини розпаду. Перша світова війна, її причини та вплив на світові політичні процеси. Криза світової колоніальної системи. Політична карта світу після Першої та Другої світових воєн. Процеси деколонізації та динамічні зміни політичної карти світу. Холодна війна, крах біполярного світу, викликані ними зміни на політичній карті світу.

Тема 5. Основні елементи сучасної політичної карти світу. Суверенні держави, країни, залежні території, квазідержави. Столиці суверенних держав та їхні функції. Залежні території та їхній статус. Причини виникнення та особливості невизнаних країн (квазідержав): Нагірний Карабах, Придністровська Молдовська Республіка, Турецька Республіка Північного Кіпру, Південна Осетія та ін. Проблеми визначення їхнього політичного статусу. Спірні території на політичній карті світу, причини їх виникнення. Території, окуповані іншими державами, дії яких не визнає ООН (Нагірний Карабах, Західна Сахара та ін.).

Тема 6. Географія адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування. Основні категорії та поняття. Основні чинники (етнокультурні, історичні, демографічні, природно-географічні) формування адміністративно-територіального поділу (АТП). Формат АТП (автономні регіони, регіони з особливим порядком управління, столичні округи, екстериторіальні одиниці, заморські території та ін.). Історичні особливості та світовий досвід формування АТУ та місцевого самоврядування. Адміністративно-територіальна реформа як засіб удосконалення управління суспільством. Етногеографічні землі та адміністративно-територіальний поділ держав світу.

Тема 7. Етнодемографічні проблеми. Населення як суб'єкт держави. Демографічні процеси в сучасному світі. Особливості демографічної ситуації в країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку. Типологія держав за чисельністю населення. Міграції населення. Міждержавні, внутрідержавні та маятникові міграції. Щільність населення, її вплив на економіку і політику держави. Урбанізація як політико-географічна проблема. Країни з найвищим і найнижчим ступенем урбанізації. Субурбанізація та рурурбанізація. Столиці держав, їхні функції. Демографічна політика держав.

Поняття та типи етнічних спільнот (етнос, нація). Поняття «народ». Етнічні процеси в сучасному світі (за континентами). Етнооб'єднуючі та етнороз'єднуючі етнічні процеси: асиміляція, міжетнічна інтеграція, етнічна консолідація, сепарація та ін. Типологія держав за етнонаціональною структурою населення (моноетнічні, двоетнічні, поліетнічні). Міжетнічні відносини: зміст і форми. Націоналізм, універсалізм, космополітизм. Форми расизму (фашизм, нацизм, великодержавний шовінізм). Етнополітика держав.

Тема 8. Соціально-економічні проблеми. Соціально-економічний розвиток держав, його вплив на їхню внутрішню та зовнішню політику. Політико-географічні чинники економічного розвитку держав. Міждержавні дезінтеграційні процеси, їхні причини та наслідки. Внутрідержавні інтеграційні та дезінтеграційні процеси, їх причини, наслідки, вплив на внутрішню і зовнішню політику. Економічна і політична інтеграція держав, її причини і об'єктивна необхідність. Економічні, політичні, військові союзи, співтовариства та об'єднання держав. Європейський Союз як приклад глибокої інтеграції в різних сферах суспільного життя.

Тема 9. Соціально-економічна географія країн світу. Класифікація держав за рівнем соціально-економічного розвитку (за ООН). Економічний потенціал держав. Міжнародні рейтинги країн за рівнем валового внутрішнього продукту, темпами економічного зростання, індексом людського розвитку, рівнем конкурентоспроможності та економічної свободи. Особливості соціально-економічного розвитку країн Європи, Америки, Азії, Африки, Австралії. Економіко-географічна характеристика провідних країн світу, їхні зовнішньоекономічні зв'язки. Місце провідних країн світу у міжнародному поділі праці.

Тема 10. Особливості розвитку світового політичного процесу. Поняття, структура, мета та цілі світового політичного процесу. Мета та цілі світового політичного процесу. Виміри глобалізації (економічний, політичний, соціальний). Основні закономірності його розвитку. Сучасні тенденції розвитку світового політичного процесу (глобалізація, соціалізація, гуманізація, демократизація, інституалізація). Передумови глобалізації, її основні виміри (політичний, економічний, соціальний). Критерії визначення рівня економічної, політичної, соціальної глобалізації. Рейтинг глобалізації держав світу. Найглобалізованіші країни світу. Політична відкритість держав.

Тема 11. Основи геополітики. Поняття геополітики, її зв'язок з політичною географією. Становлення геополітики як науки, особливості її історичного розвитку. Геополітичні концепції епохи колоніальних імперій: німця К.Гаусгофера, англійця Г.Маккіндера, американців А.Мехена, Н.Спейкмена, російських імпер-шовіністів Фелюфея, В.Данилевського, І.Ільїна, Л.Гумільова, А.Дугіна та ін. Сучасні геополітичні концепції держав-сусідів України (Польщі, Румунії та ін.). Українська геополітична думка. Геополітичні доктрини та концепції М.Грушевського, С.Рудницького, Ю.Липи, Д.Донцова,

М. Міхновського та ін. Сучасні геополітичні доктрини американських вчених. Роль геополітики у міжнародному політичному процесі.

Література:

- Антонюк Н.В. та ін. *Теоретичні основи країнознавства: Підручник.* – К.: Знання, 2011. – 326 с.
- Трохимчук С.В., Федунь О.В. *Політична географія світу: Навч. посібник.* – К.: Знання, 2007. – 422 с.
- Федунь О.В., Папіш Н.І. *Країнознавство (Політична географія світу): Методичні вказівки та рекомендації до навчального курсу.* – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010.
- Колосов В.А., Мироненко Н.С. *Геополитика и политическая география: Учебн. для студ. вузов.* – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 479 с.
- Мартинюк В.О., Троян С.С. *Політична географія та геополітика: Словник-довідник.* – К.: НМЦ ВО, 2005. – 224 с.
- Політична географія і геополітика: Навч. посібник / Б.П.Яценко, В.І.Стафійчук, Ю.С.Брайчевський та ін.; за ред. Б.П.Яценка.* – К.: Либідь, 2007. – 255 с.
- Безуглий В.В., Козинець С.В. *Регіональна економічна та соціальна географія світу: Посібник.* – К.: Академія, 2003. – 688 с.
- Дністрянський М.С. *Україна в політико-географічному вимірі.* – Львів: Світ, 2000.
- Дністрянський М.С. *Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології: Монографія.* – Л.: Вид. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 114 с.
- Блій Г. де, Муллер Пітер. *Географія: світи, регіони, концепти / Пер. з англ.; Передмова та розділ „Україна” О.Шаблія.* – К.: Либідь, 2004. – 740 с.
- Василенко І.А. *Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия.* – М., 1998.
- В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення: Зб. наук. праць / Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2001. – 188 с.
- Географические границы / Под ред. Б.М.Эккеля.* – М., 1982.
- Голіков А.П., Черномаз П.О., Казакова Н.А. *Словник-довідник суспільно-географічних термінів.* – Харків, 2001. – 48 с.
- Горбачевич Р.А. *Проблемы современной политической географии // Изв. ВГО, 1981. – Т. 113. – Вып.1.*
- Дергачев В.А. *Геополитика.* – К.: ВИРА-Р, 2000.
- Дністрянський М. *Етнонаціональний чинник в геополітичних процесах: глобальні виміри та неадекватні інтерпретації // Вісник Львів. ун-ту: Серія Міжнародні відносини.* – 2002. – Вып. 7. – С. 20-26
- Дубович І. *Країнознавчий словник-довідник.* – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 587 с.
- Економіка зарубіжних країн: Навч. посібник / За ред. Ю.Г.Козака, В.В.Ковалевського, К.І.Ржепішевського.* – К.: ЦУЛ, 2003. – 352 с
- Економічна і соціальна географія світу: Навч. посібник / За ред. С.П.Кузика– Львів, 2002. – 672 с.*
- Колосов В.А. *Политическая география: проблемы и методы.* – Ленинград: Наука, 1988.
- Лотоцький С., Трохимчук С. *Україна в світовому геополітичному просторі.* – Львів: Простір М, 2002. – 129 с.
- Мадісон В.В., Шахов В.А. *Сучасна українська геополітика: Навч. посібник.* – К.: Либідь, 2003. – 174 с.
- Ровенчак І.І. *Типологія країн світу: Текст лекцій.* – Львів: Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 1997. – 24 с.
- Туровський Р.Ф. *Политическая география: Учеб. пособие.* – М.-Смоленск: Изд-во СГУ, 1999. – 379 с.
- Шаблій О.І. *Основи загальної суспільної географії: Підручник.* – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 444 с.
- Шаповал В. *Державний лад країн світу: Довідник.* – К.: Укр. Центр Правничих Студій, 1999. – 320 с.
- Бжезінський З. *Велика шахівниця. Американська перишть та її стратегічні імперативи / Пер. з англ. О.Фешовець.* – Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
- Бжезінський З. *Україна у геостратегічному контексті: Пер. з англ.* – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 102 с.
- Дашкевич Я. та ін. *Соціополіси і геополітика // Національні інтереси.* – Львів, 2002. – Число 7. – С.93-110.
- Дубович І. *Країнознавчий словник-довідник. 5-те вид., перероб. і доп.* – К.: Знання, 2008. – 839 с.
- Економіка зарубіжних країн: Навч. посібник / За ред. Ю.Г.Козака, В.В.Ковалевського, К.І.Ржепішевського.* – К.: ЦУЛ, 2003. – 352 с.

- Європейський Союз: структура, функції, механізми / За ред. Н.В. Антонюк. – Львів, 2002. – 176 с.*
- Ильин В.Н. Евразийство // Ступени. Философский журнал. – № 2 (5). – Спб., 1992. – С. 69.*
- Киссинджер Г. Дипломатия: Пер. с англ. В.В. Львова. – М., 1997. – С.13, 760.*
- Кубійович В. Географія українських і сумежних земель. – Львів, 1938.*
- Кубійович В. Територія й людність українських земель. – Львів, 1935. – 85 с.*
- Кузик П. Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах / Монографія. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 216 с.*
- Липа Ю. Призначення України. Просвіта. – Л., 1992.*
- Липа Ю. Розподіл Росії / О.Гринів (упоряд.). – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 148 с.*
- Макарычев А.С. Федерализм и регионализм: европейские традиции, российские перспективы // Полис. – М. – 1994. - № 5.*
- Пономарева И. Геополитические факторы внешней политики: современное видение // Экономика и международные отношения. – М., 1990. - №1. – С. 35-47.*
- Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? - Львів: Світ, 1994.*
- Світова та європейська інтеграція. Організаційні засади. Навчальний посібник / За ред. Я.Малика, М.Мальського. – Львів: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 402 с.*
- Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. – К.: Логос, 1999. – 568 с.*
- Соціально-економічна географія України: Навч.посібник /За ред. проф. Шаблія О.І.- Львів: Світ, 1994.*
- Трохимчук С. Україна та світ. Геополітичні нариси. – Львів, 1996.*
- Троян С.С., Будз М.Д. Термінологічний словник із методики країнознавчих досліджень. – Рівне: РІС КСУ, 2002. – 97 с.*
- Туровский Р.Ф. Политическая регионалистика: Учеб. пособие для вузов. – М.: Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2006. – 780 с.*
- Шаблій О. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. – Львів-Мюнхен: Світ, 1993.*
- Długosz Z. Przemiany na mapie politycznej świata. – Zamość, 2000.*
- Otok S. Geografia polityczna. Geopolityka-panstwo-ekopolityka. – Wyd. 7. – Warszawa: PWN, 2003. – 215 s.*

Розділ 2.

Сучасні соціально-економічні та політичні процеси в Україні

Тема 1. Геополітичне положення та кордони України. Поняття географічного та геополітичного положення держави. Основні елементи географічного та геополітичного положення держави. Статичні та динамічні чинники геополітичного положення України. Переваги та недоліки геополітичного положення України. Макро-, мезо- та мікро положення України. Роль України у поєднанні цивілізацій та субрегіональному співробітництві. Україна як держава Центрально-Східної Європи. Україноцентричний підхід до аналізу геополітичного положення. Сучасний стан та протяжність державного кордону України. Прикордонні проблеми в українсько-румунських відносинах. Особливості делімітації та демаркації кордонів незалежної України. Формування кордонів з Молдовою, Білоруссю та Росією. Роль Придністровського конфлікту та проблеми взаємних територіальних компенсацій у встановленні кордону з Молдовою. Політичні та соціально-економічні проблеми незавершеності делімітації та демаркації кордону з Росією.

Тема 2. Особливості формування державної території України у ХХ ст. Основні етапи формування та проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України. Формування державної території України на поч. ХХ століття. (Українська Народна Республіка, Українська гетьманська держава, УНР періоду Директорії, Західноукраїнська Народна Республіка, Карпато-Українська держава). Адміністративно-територіальні реформи українських держав поч. ХХ ст. Українські землі в складі СРСР, Польщі, Чехословаччини та Румунії. Об'єднання українських земель в 1939-1945 рр. Передача Кримської області зі складу Росії до складу УРСР. Становлення та трансформація адміністративно-територіального устрою в УРСР. Адміністративно-територіальні реформи. Формування сучасної триступеневої структури АТУ України. Невідповідність завдань соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальній структурі. Підходи щодо укрупнення областей, обґрунтування доцільності утворення нових областей та доцільності переходу на двоступеневу

структуру АТУ. Історико-географічні та етнографічні території України. Політико-географічні ідеї федералізації України. Регіональна політика в сучасній Україні.

Тема 3. Суспільно-політичні аспекти вивчення населення України. Демографічні процеси та соціальна структура населення України. Актуальність вивчення населення та трудових ресурсів України. Динаміка чисельності населення України у ХХ та на поч. ХХІ ст. Втрати населення України в період Першої світової війни та в повоєнні роки, в період голодомору та в роки Другої світової війни. Демографічні процеси у сучасній Україні та їх територіальні відміни. Порівняння чисельності населення та демографічних процесів в Україні за підсумками переписів населення 1989 та 2002 рр. Міграційні процеси в сучасній Україні. Територіальна, етнічна та соціальна характеристика міграційних потоків. Особливості розселення населення та географія великих міст України. Основні показники соціальної структури населення. Проблеми зайнятості та боротьба з безробіттям. Індекс людського розвитку.

Тема 4. Етнічна та етнографічна структура населення України. Міжрелігійні та міжконфесійні відносини в сучасній Україні. Українська діаспора. Етнічна структура населення України за підсумками перепису населення 1989 та 2001 рр. Правові та політичні особливості задоволення інтересів національних меншин. Особливості походження, географія розселення та суспільно-культурне життя національних меншин в Україні. Етнографічні групи українців як елемент культури і політики. Релігійно-конфесійна структура населення України. Проблеми врегулювання міжконфесійних відносин. Суть і політико-географічні особливості терміну “діаспора”. Головні еміграційні потоки з України у ХІХ-ХХ ст. Географія та суспільно-культурне життя українців західної діаспори. Географія та суспільно-культурне життя українців східної діаспори. Роль діаспори у становлення та зміцнення української державності. Проблеми поліпшення зв'язків України з закордонними українцями.

Тема 5. Природні умови та природно-ресурсний потенціал України. Проблеми раціонального природокористування в господарстві України. Вплив геологічної будови, рельєфу, клімату, водної поверхні, ґрунтового-рослинного покриву та природної зональності на умови проживання та господарську діяльність в Україні. Поняття природно-ресурсного потенціалу та його структура. Географічна, експлуатаційна та виробнича характеристика основних видів природних ресурсів України. Проблеми раціонального використання природних ресурсів та охорони природи в сучасній Україні. Міжнародне співробітництво України в охороні навколишнього середовища.

Тема 6. Народного господарський комплекс України: структура та тенденції розвитку. Україна в міжнародних економічних відносинах. Поняття народного господарського комплексу. Місце народного господарського комплексу України в колишньому СРСР. Галузева структура та основні макроекономічні показники господарства України у 1990 р. Основні суспільно-політичні причини скорочення обсягів виробництва та їхні наслідки для сучасного стану економіки України. Динаміка основних макроекономічних показників за період 1990- 2006 рр. Територіальні та галузеві зміни у структурі національної економіки України. Проблеми скорочення питомої ваги високотехнологічних виробництв та зростання частки енерго- та сировинномістких галузей. Основні проблеми економічної безпеки України. ВВП України, його динаміка та структура. Дохідна та витратна структура державного бюджету України. Динаміка галузевої та територіальної структури господарства. Поняття зовнішньоекономічних зв'язків та роль у них держави. Динаміка, галузева та територіальна структура зовнішньої торгівлі України. Проблеми залучення іноземних інвестицій. Галузева та географічна структура прямих іноземних інвестицій. Прямий і гарантований зовнішній борг України. Проблеми подолання зовнішньоторговельної заборгованості.

Тема 7. Сучасний стан та проблеми розвитку основних галузей господарства. Роль і питома вага промислового виробництва у господарстві України. Галузева структура, географія, сучасний стан та основні проблеми розвитку паливно-енергетичного комплексу України. Галузева структура, географія, сучасний стан та проблеми вдосконалення металургійного виробництва. Галузева структура, географія, сучасний стан та проблеми вдосконалення машинобудування України. Галузева структура, географія, сучасний стан та проблеми вдосконалення хімічної промисловості України. Проблеми нафтопереробної промисловості та основної хімії як базових галузей. Географія, галузева структура, сучасний стан та проблеми вдосконалення легкої, харчової та промисловості будівельних матеріалів як найбільш динамічних галузей виробництва. Сільське господарство. Експорт та імпорт продовольства. Динаміка основних макроекономічних показників сільського господарства України за останні роки. Галузева структура, географія, сучасний стан та проблеми вдосконалення транспорту України. Економічні та політичні проблеми транзитних послуг України. Галузева структура, географія, сучасний стан та

проблеми вдосконалення невиробничої сфери. Особливості трансформування власності та проблеми управління в окремих галузях невиробничої сфери. Фінансово-банківська діяльність. Проблеми вдосконалення рекреаційних послуг та розвитку туризму в Україні.

Тема 8. Становлення та розвиток політичної системи України. Порівняльний аналіз парламентських та президентських виборів. Причини та умови становлення багатопартійності в Україні. Основні етапи формування багатопартійності в Україні. Основні політичні об'єднання України та їх базові характеристики: інституалізація, ідеологічна платформа, організаційна структура, електорат, ставлення до проблем політичних та економічних реформ, адміністративного устрою та державного керівництва, зовнішньої політики тощо. Діаграма Сарторі. Структура та основні напрямки діяльності профспілок та непартійних громадсько-політичних об'єднань України: культурно-просвітницьких, національно-культурних, молодіжних, жіночих, харитативних, екологічних та ін.. Основні положення виборчого законодавства України. Організація та підсумки Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. Порівняння суспільно-політичних умов організації, проведення та основних результатів виборів до Верховної Ради України 1994, 1998, 2002, 2006 та 2007 рр. Порівняння суспільно-політичних умов організації, проведення та результатів виборів Президента України 1991, 1994, 1999, 2004-2005 та 2010 рр.

Література:

- Атлас: Економічна і соціальна географія України.* – К.: ДНВП “Картографія”, 2006.
- Бондар А.Д. та ін. Демаркація та делімітація кордонів: проблеми, пошуки, рішення // Укр. геогр. журнал, №3, 1998.*
- Боєчко В., Ганжа О. Та ін. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан.* – К., 1994.
- Географія України та суміжних земель/ за ред. Кубійовича В.Краків, Львів, 1943.*
- Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі.* – Львів, 2000.
- Дністрянський М.С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій.* – Львів, 1992.
- Заставний Ф.Д. Географія України.* – Львів, 1990.
- Мартинюк В.О., Троян С.С. Політична географія та геополітика: Словник-довідник.* – К.: НМЦ ВО, 2005. – 224 с.
- Національні меншини в Україні: інформ. довідник./ Упоряд. Т.І. Пилипенко, А.І. Осауленко. К., 1995.*
- Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Територіальний устрій України// Вісник НАН України. №11-12, 1996.*
- Соціально-економічна географія України /за ред. О.І.Шаблія.- Львів, 1994.*
- Тиводар М. Етнологія: Навч. посібник.* – Львів: Світ, 2004. – 624 с.
- Українська державність у ХХ столітті.* – К., 1996.

Розділ 3

Історія геополітичних вчень

Тема 1. Геополітика: її предмет, методи, функції. Історія геополітичних вчень як навчальна дисципліна. Завдання, значення та предмет курсу «Історія геополітичних вчень». Поняття геополітики. Джерела геополітики. Три наукові підходи у баченні геополітичних процесів: географічний детермінізм, цивілізаційний, воєнно-стратегічний. Вестфальська, Віденська, Версальська, Потсдамська, Постсоціалістична геополітичні епохи. Методологія геополітичної науки. Системний, дієвий, порівняльний, нормативний, функціональний, інституційний, антропологічний, структурно-функціональний методи досліджень. Понятійно-категоріальний апарат. Функції геополітики.

Тема 2. Становлення геополітичної науки. Еволюціонізм, визнання впливу географічного середовища на розвиток народу, держави, роль демографічних і космічних факторів у функціонуванні політичних систем, життя етносів і держави у поглядах Фрідріха Ратцеля. Принципи просторового зростання держав, тенденція до географічної експансії. «Держава як живий організм» – основна теза Р. Челлена. Три географічні фактори, які відіграють вирішальну роль в глобальній геополітиці, сформульовані Р. Челленом: розширення, територіальна монолітність і свобода пересування.

Тема 3. Геополітичні ідеї Гелфорда Маккіндера і Карла Гаусгофера у контексті західноєвропейської політичної науки поч. ХХ ст. Теза Маккіндера про центральне, середнє географічне положення. «Heartland» - континентальні маси Євразії. Світовий півострів – Азія, Африка, Європа. “Зовнішній і внутрішній півмісяць”. Конфлікт між “центральним материком” і країнами “зовнішнього півмісяця”, континентальними і морськими державами. Теорія “великого простору” К.

Гаусгофера. Динамічні та статичні народи. Поняття політичного кордону або природного географічного кордону. Війна як засіб здобуття нового життєвого простору.

Тема 4. Світова геополітична думка початку та середини ХХ ст.: А.Мехен, Н.Спайкмен, Відаль де ля Бланш. Теорія Мехена про протистояння суші і моря, домінування морських цивілізацій. Розуміння політики приморських націй – колонізація, захоплення морських комунікацій, монополізація торгівлі. Створення історичної моделі розвитку європейського геополітичного простору Відалем де ла Бланшем. Воля та ініціатива людини як “географічний фактор”. Категорія локальності розвитку цивілізацій. Десять критеріїв геополітичної могутності держави Ніколаса Спайкмена. “Rimland” – ключ до світового панування.

Тема 5. Цивілізаційний підхід до вивчення геополітичних проблем сучасності. Вплив релігії на формування свідомості і суспільних формацій. Відродження релігій у сучасному світі. Релігійне розмежування в контексті геополітики. Релігійна структура Європи. Взаємозв'язок релігійних та ідеологічних конфліктів. Поняття цивілізацій. Етнічні, національні, релігійні чинники, які впливають на формування культур і своєрідних синтетичних утворень цивілізацій. Класифікація цивілізацій за ступенем історичної тривалості, сферою території та впливу. Арнольд Тойнбі та його твір “Дослідження історії”. Концепція інтерпретації подій міжнародного життя С.Гантінгтона у праці “Зіткнення цивілізацій”. “Кінець історії” Ф. Фукуями. Економічне підґрунтя теорії цивілізацій Е. Тофлера.

Тема 6. Російська геополітична думка. Витоки російської геополітики. Концепція «Третього Риму» псковського монаха Фелофея. Російська ідея та формування геополітичної доктрини Кремля. Антиукраїнський зміст російських геополітичних доктрин. Євразійство як світогляд, ідеологія, політичний рух. Зародження євразійства у середовищі російських емігрантів: П.Савицький, М.Трубецький, Г.Вернадський, Г.Флоровський. Відродження євразійства в сучасній Росії та перетворення її у панівну ідеологію. Головна теза євразійців – виключність Росії та її відмінність від Європи та Азії. Це окремих, своєрідний, цілісний, вибраний світ. Зв'язок євразійства із православною релігією та церквою.

Тема 7. Американська геополітика. Проголошення геополітики під час та після II Світової війни псевдонаукою та припинення наукових студій. США - центр геополітичних та геостратегічних досліджень. Теза представників атлантизму – геополітики моря, Д.Мейнінга та С.Коена, Г.Кіссінджера про винятковість та історичну ініціативу країн таласократичного блоку, зокрема т.зв. прибережних цивілізацій. Активне охоплення атлантистами двох нових елементів геополітики повітря і космосу, тісно пов'язаних із розвитком нових типів озброєнь. Мондіалізм – теоретична підстава для глобалізаційних процесів. Ідеї мондіалістів про повну планетарну інтеграцію на чолі із США. «Трьохстороння комісія» і «Більдербергський клуб». З.Бжезинський.

Тема 8. Геополітичні доктрини. Еволюція геополітичної свідомості. Доктрина природних кордонів. Доктрина свободи народів (самовизначення). Доктрина морської переваги. Доктрина Mitteleurope. Слов'янофільство і панславізм як геополітична доктрина. Доктрина євразійства. Геополітичний вимір “російської ідеї”. Доктрина панрегіонів і сфери впливів. Доктрина Об'єднаної Європи. Інтеграція Міжмор'я як елемент інтеграції Європи. Регіоналізація як концепція дезінтеграції національних держав. Цивілізаційні доктрини.

Тема 9. Українська геополітична думка. Здобуття державної незалежності – сутність українських геополітичних доктрин. Державотворчі концепції політичної діяльності Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика, М. Грушевського, С. Петлюри, С. Бандери. Кирило-Мефодіївське братство та М. Драгоманов – представники східної доктрини. Західна геополітична доктрина та її представники М. Грушевський, Дм.Дорошенко, С. Томашівський, Є. Маланюк, В. Кубійович, Є. Коновалець. Балтійсько-чорноморська геополітична доктрина у формуванні С. Рудницького. Чорноморська геополітична доктрина Ю. Липи. Незалежна зовнішня політика – невід'ємний атрибут держави. Функції і завдання зовнішньої політики. Зв'язок національних інтересів України із якнайповнішим використанням переваг її геополітичного положення. Різні погляди сучасних українських вчених стосовно регіональної “приналежності” України. Напрями сучасної української геостратегії. Євроатлантичний вибір України. Українсько-російські відносини: основні тенденції і проблеми. Південний вектор української геополітики.

Література

Андрусяк Т.Г. *Історія політичних та правових вчень.* - Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001.

Дашкевич Ярослав. *Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна. Наука і культура.* - Київ, 1993.

- Демкович-Добрянський Т. Україна і Росія. - Просвіта: Львів – Краків – Париж, 1993.
- Дністрянський М.С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології: Монографія. – Л.: Вид. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 114 с.
- Луца Юрій. Поділ Росії – Львів, 1995.
- Луца Юрій. Призначення України. – Просвіта – Львів, 1992.
- Мальський М., Мацяк М. Теорія міжнародних відносин. - Львів, 2002.
- Рудницький Степан. Чому ми хочемо самостійної України. - Львів: Світ, 1994.
- Україна в міжнародних відносинах ХХ століття. - Львів, ЛДУ, 1997.
- Українська держава у ХХ столітті. Політична думка: Київ, 1996.
- Трохимчук С.В. Геополітичні уроки ХХ століття. // Універсум.- 1996. - № 12.
- Трохимчук С.В. Політична географія світу з основами геополітики. - Львів, 1997. Ч. 1.
- Трохимчук С.В. Україна та світ. геополітичні нариси. - Львів, 1996.
- Шаблій О. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. -Львів – Мюнхен: Світ, 1993.
- Шаблій О. Володимир Кубійович. - Париж – Львів, 1996.
- Аристотель. Політика. Соч. в 4-х т. - М., 1984.
- Данилевський Н.Р. Россия и Европа. – М.: Глаголь, 1991.
- Дугин А. Основы геополитики. - М.: Арктогео, 1997.
- Мэхен Л.Т. Влияние морской силы на историю. 1660 -1793. – М. – Л, 1941.
- Нартов Н.А. Геополитика: Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ, 2000.
- Философский энциклопедический словарь: 2-е изд.- М., 1989.
- Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис.-1994.- № 1.
- Brzeziński Z. Out of Control: global turmoil on the Eve of the Twenty-first Century, New York, 1993.
- Brzeziński Z. The grand Failure. The Birth and Death of Communism in twentieth Century, New York, 1989.
- Brzeziński Z. The grand chessboard. American Primacy and its geostrategic Imperatives, 1997.
- Cohen Saul B. Geography and Politics in a World Divided, II ed., Oxford – New York, 1973.
- Cohen Saul B. Global geopolitical change in the Post-Cold War Era // Annals of the Association of American geographies, 81 (December 1991).
- Huntington Samuel. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, 1996.
- Huntington Samuel P. The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs, Summer, 1993.
- Moczulski L. Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni. - W-wa, 2000.
- Ratzel Friedrich. Politische geographie oder die geographie der Staaten des Verkehres und des Krieges. – Oldenburg – München, 1987.

Першоджерела

- Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. // Голос України. – 1991. - № 165.
- Бжезинський З. Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы. М., 1998.
- Винниченко Володимир. Відродження нації. – Київ-Відень, 1920.
- Гель І. Грані культури. – Львів, 1993.
- Грушевський М. Ілюстрована історія України: Репринтне відтворення видання 1913. – К., 1990.
- Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. – К., 1991-1996.
- Грушевський М. На порозі нової України. – К., 1991.
- Грушевський М. На порозі Нової України. – К.: Наук. думка, 1991.
- Грушевський М. Очерки истории украинского народа. – 2-е изд. – К., 1991.
- Декларація про державний суверенітет України. – К., 1991.
- Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією // Урядовий кур'єр. – 1997. – 3 черв.
- Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К.: Т-во «Знання» України, 1991.
- Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну. Літературно-публіцистичні праці: в 2-х т. – К., 1970.
- Киссинджер Г. Дипломатія. М., 1997.
- Клаузевиц К. О войне. М., 1994.
- Конституційні акти України. 1917-1920. – К., 1992.
- Луца Ю. Призначення України. – Нью-Йорк, 1953.

- Липа Ю. Розподіл Росії. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995.
- Липа Ю. Чорноморська доктрина. – Варшава, 1940.
- Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919-1926 рр. – Відень, 1926.
- Липинський В. твори. Архіви. Студії: У 7 т. / Під заг. ред. Я. Пеленського. – Філадельфія: Ін-т укр. археології, Східно-європейський дослід. ін-т, 1991.
- Лисяк-Рудницький І. Націоналізм і тоталітаризм. – У кн.: Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994.
- Лисяк-Рудницький Іван. Між історією і політикою. – Мюнхен, 1973.
- Лисяк-Рудницький С. Історичні есе: Пер. з англ.: У 2 т. Т. 1. – К.: Основи, 1994.
- Макиавеллі Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Овоенном искусстве. М., 1996.
- Міхновський М. Самостійна Україна. – Лондон, 1967.
- Полтава П. Концепція самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу. – Літопис УПА. – 1982.
- Програма і устрій Організації Український націоналістів. Б. м., 6. в., 1940.
- Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. – Берлін, 1923.
- Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. – Львів, 1994.
- Українська Гельсінська група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто, Балтимор. – 1983.
- Kjellen Rudolf. Die Grossmchte und die Weltkrise. – Leipzig und Berlin. – 2. Aufl. – 1921.
- Kjellen Rudolf. Die politische Probleme des Weltkrieges. – Leipzig und Berlin. 8 Aufl. – 1918.
- Mackinder H.J General Report with Appendices on the Situation in South Russia; Recommendation for Future Policy. // Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, 1-st Series, III. / Woodward E.L., Butler R.-ed. No656,768-87. HM-SO. London. 1949.
- Mackinder Halford John. The Geographical Pivot of History // Geographical Journal. – 1904. – N.XXIII.
- Naumann F. Mitteleuropa. – 1915.
- Weber M. Deutschland unter dem europäischen Weltmächten. Gesam. Politische Schriften. – München. – 1921.

Розділ 4

Основи регіонознавства

Тема 1. Основні поняття регіонознавства. Поняття регіону та його таксономічна структура. Особливості наукового аналізу регіону (фізико-географічна, етнічна, демографічна, релігійно-конфесійна, політична, економічна та історико-культурна складова). Взаємозв'язок глобалізації і регіоналізації. Типи регіоналізації. Пасивна і активна регіоналізація. Тенденції сучасного світового розвитку.

Тема 2. Теорії сучасного регіонознавства. Геополітичні теорії регіонознавства. Теорії класичної геополітики (теорія багатопольярного світового порядку, теорія великих просторів). Геоенкономічні теорії (теорія зон життєвих інтересів, теорія автаркії великих просторів, вчення про «світ-енкономіку» та «світ-систему», геоенкономічна теорія Північ-Південь, модель Кондратьєва-Валерштайна). Теорії цивілізаційної геополітики (фундаменталізм, етноценризм). Економічні теорії (співвідношення автаркії та інтеграції, теорія держави, яка наздоганяє, теорія економічної інтеграції. Теорія цінностей Р. Інгельгардта. Теорія сучасної держави Ф. Фукуями. Теорія демократичного транзиту та хвиль демократії С. Хантінгтона.

Тема 3. Регіоналізація світу та компаративний аналіз регіонального розвитку. Регіоналізація Європи. Регіоналізація Азії. Регіоналізація Америки. Регіоналізація Африки. Регіоналізація Америки. Регіоналізація Австралії і Океанії. Розподіл та основні тенденції населення світу. ВВП світу та його розподіл. Економічний поділ світу (БРІКС, Велика сімка, ОЕСР, Велика двадцятка). Центри світового розвитку (Європа, АТР, США, Латинська Америка). Комплексні показники рівня розвитку (індекс людського капіталу, індекс глобальної конкурентноздатності, індекс глобальних інновацій, індекс недієздатних держав.

Тема 4. Глобальні актори світової політики: США, ЄС, Китай. Основні політичні, демографічні та макроекономічні показники. Зміщення глобальної влади (Дж. Най). Соціально-енкономічні аспекти глобального лідерства – внутрішні соціально-енкономічні і політичні проблеми США (Ф. Закарія, Н.

Сімонія). Зовнішньо-політична стратегія Б. Обама. Зростання Китаю: міфи і реальність (М. Жаке). Профіль зростаючих глобальних гравців (Е. Хартс, Б.Джонс). Глобальна роль та внутрішній стан ЄС.

Тема 5. Європейський макрорегіон: історико-цивілізаційні та політико-економічні особливості. Етнічна мозаїчність європейського континенту. Географічні межі Європи. Спільна історична спадщина Європи. Європейська інтеграція. Цивілізаційні межі Європи. Політична концепція Європи. Економічний розвиток Європи: закономірна нерівномірність?

Тема 6. Західна Європа та Північна Європа. Історія соціально-економічного зростання Скандинавських країн. Скандинавська модель соціально-економічного розвитку (проблеми надмірного державного регулювання та особливості їхнього вирішення, ефективність держави, лібералізація економіки і соціальні гарантії). Економічна і боргова криза в ЄС. Проблеми масової міграції. Проблеми безпекової та економічної єдності. Проблеми лідерства Німеччини.

Тема 7. Південна Європа. Регіоналізація Південної Європи. Зони зіткнення та взаємовпливів у Південній Європі. Історичні причини соціально-економічної відсталості. Проблеми диктатури і демократизації. Політичні особливості Південної Європи. Економічні і соціальні особливості Південної Європи. Проблеми боргової кризи.

Тема 8. Постсоціалістична Центрально-Східна Європа. Історичний концепт Центральної Європи. Проблеми зіткнення інтересів в регіоні в історичній перспективі. Соціалістичний період розвитку. Постсоціалістична трансформація. Сучасний соціально-економічний, політичний стан справ в регіоні та проблеми регіональної безпеки.

Тема 9. Пострадянський простір. Історичні особливості розвитку регіону. Розпад СРСР та його наслідки. Проблеми економічної і політичної трансформації. Геополітична роль Росії в регіоні. Особливості політичного, соціально економічного і військового розвитку Росії. Проблеми регіональної інтеграції.

Тема 10. Південно-Східна Азія. Фізико-географічні особливості регіону. Історичні впливи в регіоні. Постколоніальний період розвитку: проголошення незалежності, революції і регіональні конфлікти. Політична характеристика регіону. Демографічна характеристика регіону. Економічна характеристика регіону. Проблеми регіональної інтеграції.

Тема 11. Південна Азія. Фізико-географічні особливості регіону. Історичний розвиток регіону. Постколоніальний період розвитку: проголошення незалежності і регіональні конфлікти. Політична характеристика регіону. Демографічна характеристика регіону. Економічна характеристика регіону. Проблеми регіональної інтеграції.

Тема 12. Близький та Середній Схід. Фізико-географічні особливості регіону. Історичний розвиток регіону: проблеми цивілізаційного та релігійного зіткнення. Постколоніальний період розвитку: проголошення незалежності і регіональні конфлікти. Політична характеристика регіону. Демографічна характеристика регіону. Економічна характеристика регіону. Арабо-ізраїльське протистояння. Проблема ісламського фундаменталізму в регіоні. Особливості регіональної інтеграції.

Тема 13. Латиноамериканський макрорегіон. Проблеми регіоналізації. Фізико-географічні особливості регіону. Історичний розвиток регіону. Постколоніальні закономірності розвитку. Політичні та соціально-економічні трансформації в регіоні. Феномен «лівої хвилі» в регіоні. Сучасні інтеграційні процеси. Політичні та соціально-економічні особливості розвитку Бразилії, Аргентини та Мексики.

Література:

- Fukuyama F. The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution, 2011*
- Jacques M. When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of a New Global Order. Penguin Books, 2012. – 812 p.*
- Дергачёв В.А., Вардомский Л.Б. Регионоведение. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. - 519 с.*
- Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. - М.: Новое издательство, 2011. — 464 с.*
- Косов Ю.В., Фокина В.В. Политическая регионалистика. СПб.: Питер, 2009. — 192 с.*
- Леонова О.Г. Политическое регионоведение: Учебно-методическое пособие. — М.: МАКС Пресс, 2011. — 83 с.*
- Регионоведство: Азія, Африка й Латинська Америка : навчальний посібник / В. І. Головченко . – Київ : Дипломатична акад. України, 2013 . – 346 с.*

«Эффект джаса»: мировой кризис в Латинской Америке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspektivy.info/print.php?ID=44197>

Баранов Н.А. Волны демократизации в современном мире. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nicbar.ru/polit_trans_lekzia2.htm

Бразилия: поступь восходящего гиганта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspektivy.info/print.php?ID=52953>

Буторина О. Европа без Евросоюза? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Evropa-bez-Evrosoyuza-15407>

Вайгель Дж. Двекультурные войны в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=36166>

Геополитические сдвиги в Латинской Америке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=194421>

Государство и общество в Латинской Америке: история и современность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=264649>

Закария Ф. Можно ли поправить дела Америки? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=187675>

Коли гіганти гальмують (Стаття журналу «Тиждень», №32, 2013, с.28-31 – номер журналу в додатку)

Мексика: сложные проблемы восходящей державы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=93247>

Митний союз лебедя, рака й щуки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tyzhden.ua/Politics/87612/PrintView>

Най Дж. Будущее американской власти [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=73299>

Новий виклик Кремля. Путінська Росія намагається скористатися послабленням позицій Заходу в Центрально-Східній Європі [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tyzhden.ua/World/62629/PrintView>

Нордична супермодель // Журнал «Український тиждень» - №6 (2013) – с. 32-33.

Після газу. Російська економіка прямує до рецесії [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tyzhden.ua/Economics/89145/PrintView>

Проти кого озброюється Росія. Москва зможе ще більшелякати свої сусідів і Захід [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tyzhden.ua/World/75197/PrintView>

Путь модернизации: аргентинский опыт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://perspektivy.info/print.php?ID=48584>

Рогов С. Доктрина Обамы. Властелин двух колец [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1783#top

Розділені Штати Європи // Журнал «Український тиждень» - № 30 (2011) – с. 12-17.

Роз'єднана Європа. Друзі України і друзі Путіна [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2014/07/16/7024208/view_print/

Симонья Н. Социально-экономические аспекты глобального лидерства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=87198>

Фукуяма Ф. Две Европы <http://polismi.ru/politika/evrosoyuz-titanik/230-dve-evropy.html>

Харт Э, Джонс Б. Как укрепляются растущие державы? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=102474>

Хворобі імперії. Росія опинилась на порозі системної кризи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tyzhden.ua/World/89144/PrintView>

Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://uk.wikipedia.org>

Розділ 5

Зовнішня політика країн Європи

Тема 1. Європа у сучасній світовій політиці та міжнародних відносинах. Роль міжнародних організацій у європейській політиці. Поняття про національні інтереси та зовнішню політику держави. Внутрішні та зовнішні чинники формування та реалізації зовнішньої політики. Роль Європи у розвитку світової цивілізації. Європа географічна, історична, культурна та політична. Філософські, соціально-економічні, етнопсихологічні та культурні чинники формування європейської тотожності. Загальноєвропейські та національні цінності та орієнтири. Регіоналізація європейського простору в минулому та в сучасних умовах. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в Європі. Теоретичні та світоглядні основи “спільного європейського дому”. Головні проблеми сучасної європейської політики: політика безпеки, економічна інтеграція, пріоритет прав людини, культурне зближення. Роль Європи у сучасній світовій політиці. Міжнародні організації як актори європейської політики. Організаційна структура, основні завдання та сучасні проблеми діяльності міжнародних, загальноєвропейських та регіональних організацій (Рада Європи, Організація з безпеки і співробітництва у Європі (ОБСЄ), НАТО, Європейський Союз (ЄС), СНД, Центральноевропейська ініціатива (ЦЕІ), Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), та ін.).

Тема 2. Проблеми безпеки і співробітництва у європейській політиці. Міжнародно-правові основи колективної та загальноєвропейської безпеки і співробітництва. Особлива роль окремих міжнародних організацій (ОБСЄ, Рада Європи, НАТО) у вирішенні актуальних проблем європейської безпеки та співробітництва. Проблеми ліквідації ядерної зброї та скорочення загальних озброєнь. Паризька хартія для нової Європи (1990 р.). Нова роль НАТО у європейській політиці. Розширення НАТО на схід та позиція Росії і України. Регіональні конфлікти у Європі та шляхи їх вирішення. Війни на території колишнього СРСР (Чечня, Нагірний Карабах, Абхазія, Південні Осетія, Придністров'я) та колишньої Югославії (Хорватія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Косово) конфлікти в Північній Ірландії (Великобританія) та в Країні Басків (Іспанія) як віддзеркалення міжнародних протиріч. Націоналізм та сепаратизм у країнах Європи. Проблеми “м'якої безпеки” у сучасній європейській політиці та роль міжнародного співробітництва у її вирішенні (боротьба з міжнародним тероризмом і наркотиками, нелегальною міграцією та торгівлею жінками, контрабандою та порушенням авторських прав тощо).

Тема 3. Особливості сучасної європейської економічної політики. Особливі ознаки європейської економічної системи в порівнянні з економікою США та Японії. Сучасні тенденції та макроекономічні показники господарського розвитку країн та регіонів Європи. Нерівномірність економічного розвитку країн Європи та її вплив на політичні процеси. ЄС як двигун економічного зростання у Європі і як центр сили світового економічного притягання. Проблеми вдосконалення економічного розвитку ЄС. Трансформація економічних систем країн Центрально-Східної Європи. Особливості переговорного процесу щодо вступу країн Центрально-Східної Європи у ЄС. Роль міжнародних та загальноєвропейських валютно-фінансових організацій у стабілізації та управлінні економічними процесами. Особливості економічного розвитку в країнах Східної Європи (Росія, Україна, Білорусь, Молдова та країни Південного Кавказу). Економічні процеси в країнах Західних Балкан, Албанії та Туреччині.

Тема 4. Права людини у сучасній європейській політиці. Питання співробітництва в сферах освіти, науки, культури та охорони довкілля. Міжнародно-правова база захисту прав людини, національних та релігійних меншин. Роль Ради Європи та ОБСЄ у захисті прав людини. Механізми контролю за виконанням прав людини. Географія національних та релігійних меншин Європи. Особливості законодавства європейських країн щодо задоволення прав національних та релігійних меншин. Особливості кризових явищ щодо захисту прав людини, національних та релігійних меншин. Права мігрантів у країнах Європи та в ЄС. Права жінок, молоді та інших соціальних груп населення. Міжнародні організації та угоди з питань науки, освіти, культури та охорони навколишнього середовища. Освітні та науково-технічні програми розвитку ЄС, Ради Європи та ОБСЄ. Актуальні проблеми охорони навколишнього середовища. Конфліктні ситуації щодо забруднення навколишнього середовища. Співробітництво європейських країн щодо гарантування екологічної безпеки.

Тема 5. Зовнішня політика Росії, Білорусі та Молдови. Особливий статус Росії у світовій та європейській політиці. Місце Білорусі та Молдови у сучасних міжнародних відносинах. Міжнародно-правові основи зовнішньої політики країн. Вплив внутрішньої політичної та економічної ситуації на зовнішню політику. Вплив багатонаціонального складу населення та федеративного статусу на зовнішню політику Росії. “Енергетична політика” Росії. Проблеми вирішення Придністровського конфлікту. Позиція країн в міжнародних, загальноєвропейських та субрегіональних організаціях. Відносини з НАТО та ЄС. Значення СНД для зовнішньої політики країн. Відносини з державами-

сусідами. Особливий статус відносин Росії з “країнами ближнього зарубіжжя”. Участь Росії у вирішенні регіональних конфліктів на території колишнього СРСР. Особливості молдавсько-румунських відносин. Відносини з політично та економічно впливовими державами світу. Особливості відносин Росія-США, Росія-Німеччина, Росія-Франція, Росія-Великобританія, Росія-Китай. Відносини з іншими державами світу. Сучасний стан відносин з Україною.

Тема 6. Держави Центрально-Східної Європи у світовій політиці. Зовнішня політика Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини. Географічне, політичне та культурно-історичне означення регіону Центрально-Східної Європи. Спільні та відмінні проблеми розвитку країн регіону. Особливості трансформації політичних та економічних систем країн регіону. Основні зовнішньополітичні орієнтири держав Центрально-Східної Європи. Місце та роль Польщі у світовій та європейській політиці. Основні пріоритети національних інтересів Польщі. Сучасне внутрішнє становище та його вплив на зовнішню політику країни. Особливості вступу та позиція Польщі в НАТО та ЄС. Роль Польщі у європейських та субрегіональних організаціях. Відносини Польщі з державами-сусідами. Сучасний стан та проблеми українсько-польських відносин. Відносини Польщі з політично та економічно впливовими державами світу (США, Росія, Німеччина, Великобританія, Франція та ін.). Місце Чехії, Словаччини та Угорщини у світовій та європейській політиці та економіці. Особливості національного інтересу країн. Внутрішнє становище та його вплив на зовнішню політику. ЄС та НАТО у зовнішній політиці держав. Національні меншини як актуальна проблема зовнішньої політики. Відносини з США, Німеччиною, Росією, Францією, Італією, Австрією та іншими країнами Європи. Україна у зовнішній політиці країн регіону.

Тема 7. Зовнішня політика держав Південно-Східної Європи (Румунія, Болгарія, Албанія та країни колишньої Югославії) Місце та роль країн регіону в світовій та європейській політиці. Розпад Югославії та його міжнародно-політичні наслідки. Проголошення незалежності та формування політико-правових основ зовнішньої політики. Вплив внутрішньої політичної та економічної ситуації на зовнішню політику. Проблема трансформації політичної, правової та економічної систем країн. Особливості врегулювання локальних конфліктів у внутрішній та зовнішній політиці країн регіону. Особливості вирішення Косовської проблеми. Захист національних меншин у зовнішній політиці країн регіону. Позиція країн регіону в міжнародних організаціях. Проблема набуття членства та сучасна позиція країн в НАТО та ЄС. Договори про асоціацію та стабілізацію з державами Західних Балкан та Албанією. Позиція в ОЧЕС, ЦЄІ, Адріо-Іонічній ініціативі. Відносини з країнами-сусідами. Особлива роль Італії, Австрії, Греції та Туреччини. Відносини з політично та економічно впливовими країнами світу. Особлива роль ФРН, Росії та США. Відносини з іншими державами світу. Відносини країн регіону з Україною.

Тема 8. Зовнішня політика ФРН, Австрії та Швейцарії Особливості трансформації національних інтересів Німеччини у другій половині ХХ ст. Проблема возз'єднання як головна парадигма зовнішньої політики. Німеччина та як стрижень європейської безпеки та інтеграції. Позиція ФРН у міжнародних та загальноєвропейських організаціях. Роль Німеччини у вирішенні “Балканської кризи”. Вплив внутрішнього становища на зовнішню політику країни. Відносини ФРН з іншими членами ЄС, США та Японією. Східноєвропейська політика країни. Місце України у зовнішній політиці Німеччини. Особливості національних інтересів Австрії та Швейцарії. Сучасний стан економіки та політики країн та їх вплив на зовнішньополітичний курс. Відносини з країнами ЄС та іншими державами-сусідами. Відносини Австрії та Швейцарії з політично та економічно впливовими державами світу. Відносини з країнами Центрально-Східної Європи. Україна у зовнішній політиці Австрії та Швейцарії.

Тема 9. Зовнішня політика Франції, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу. Особливе місце Франції та країн Бенілюксу в світовій та європейській політиці. Проблема зміцнення позицій Франції як світового лідера. Голлізм та неоголлізм у зовнішній політиці Франції. Політико-правові засади зовнішньої політики. Вплив внутрішньої політичної та економічної ситуації на зовнішню політику країн. Зовнішньополітичний курс Н. Саркозі. Проблеми національних меншин та нелегальної міграції. Проблеми міжрегіональних протиріч у Бельгії та їх вплив на зовнішню політику країни. Позиція країн в ООН, НАТО, ЄС, Раді Європи та ОБСЄ. Європейська та євроатлантична політика Франції. Політика франкофонії. Середземноморська політика Франції. Відносини з державами-сусідами. Особливе значення відносин з Німеччиною та Великобританією. Відносини з політично та економічно впливовими державами світу. Роль США, Канади, Росії, Китаю та Японії. Відносини з державами Центрально-Східної та Південно-Східної Європи. Відносини з країнами – колишніми колоніями. Відносини Франції з державами Близького Сходу та Індокитаю. Відносин країн регіону з Україною.

Література:

- Бураков Ю., Кипаренко Г. Країни заходу у другій половині ХХ ст.- Львів: Студії, 1995.- 167с.
- Газін В., Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки. 1945-2002 рр. – Київ: Либідь, 2004. – 623 с.
- Гудби Д., Бувальда П., Тренін Д. Стратегія стабільного мира. Навстречу Євроатлантичному сообществу безпосередньо. – М.: Международные отношения, 2003. – 208 с.
- Вахудова М.-А. Нерозділена Європа. Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму. – К.: Втдав. Дім „Києво-Могилянська академія”, 2009. – 379 с.
- Великобританія. Епоха реформ/ Под ред. А.А. Громыко. - М.: Весь мир, 2007.
- Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції: Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2006. – 696 с.
- Драгунов Г.П. Швейцарія: історія і сучасність. – М.: Мисль, 1978. – 207 с.
- Дубович І.А. Країнознавчий словник-довідник. – К: Знання, 2008. – 839 с.
- Європейський Союз: політика, економіка, право: Навчальний посібник / За ред. Н.В.Антонюк, М.М.Микієвича. – Львів, 2005. – 532 с.
- Європейський Союз: структура, функції, механізми / За ред. Н.В.Антонюк. – Львів, 2002 – 176 с. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу: Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2005. – XIV с., 466 с.
- Європейские страны СНГ. Место в „Большой Европе”/Под ред. В. Грабовски, А.В. Малыгина, М.М. Наринского. – М.:Международные отношения, 2005. – 308 с.
- Зарубежные страны. Выпуск 1:1998-2003 гг/ Автор-составитель Я.М. Бердычевский. – Запорожье:Премьер, 2003. – 624 с.
- Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / Пер. з фр. В.Ховхуна. – К.: Основи, 1996. – 420 с.
- Іспанія: анфас і профіль/ Под ред. В.Л. Верникова. - М.: Весь мир, 2007. – 347 с.
- Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу: Теорія і практика інтеграційного процесу. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2002. – 253 с.
- Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: Навч. посібник. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2001. – 448 с.
- Моріарті Р. Проект Італія. – Київ, 2002-2003. – 130 с.
- Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу: Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2005. – XIV с., 466 с.
- НАТО. Довідник. – К.: Основи, 1997.
- Павлов Н.В. Зовнішня політика ФРН в постбіполярному світі. – М.: Наука, 2005. – 410 с.
- Соціально-економічна географія світу/ за ред. Кузика С.П.- Львів, 2002.
- Франція. В пошуках нових шляхів / Под ред. Ю.И. Рубинского. - М.: Весь мир, 2007. – 347 с.
- Шадурський В.Г. Зовнішня політика Франції. 1945-2002. – Мінск: БГУ, 2004. – 175 с.
- Юго-Восточная Європа в епоху кардинальних змін/ Под ред. А.А. Языковой. – М.: Весь мир, 2007. – 347 с.

Розділ 6.

Зовнішня політика Європейського Союзу

Тема 1. Суть, форми та історія становлення спільної зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу (СЗБП ЄС). Місце та роль ЄС у сучасних міжнародних відносинах. Спільна зовнішня політика і політика безпеки (СЗБП) як друга опора ЄС. Предмет та завдання СЗБП ЄС. Основні інституційні органи СЗБП ЄС: голова Ради ЄС, Верховний представник з питань спільної зовнішньої політики і політики безпеки, комісар Євро комісії із зовнішньої політики ЄС. Основні складові СЗБП ЄС. Спільна політика безпеки та оборони як основна частина СЗБП, її головні завдання та керівні органи. Зовнішня торгівля ЄС. Відносини ЄС з іншими країнами та регіонами. Політика розширення ЄС. Позиція ЄС в міжнародних організаціях. Гуманітарна політика ЄС. Політика ЄС в галузях освіти, науки, культури, охорони довкілля. Основні етапи становлення СЗБП ЄС – від ідеї Західноєвропейського Союзу до Маастрихтського договору. Значення Амстердамського та Ніццейського договорів у вдосконаленні СЗБП ЄС. Лісабонський договір 2009 р. та СЗБП ЄС.

Тема 2. Спільна політика безпеки та оборони як ядро СЗППБ ЄС. Суть та основні завдання спільної політики безпеки та оборони ЄС (СПБО). Основні етапи становлення СПБО. Маастрихтський, Амстердамський та Ніццейський договори про СПБО. Петерсбергські місії СПБО. Франко-британські домовленості про СПБО у Сент-Мело. Інтеграція Західноєвропейського Союзу у СПБО. Основні інституційні структури СПБО: Комітет політики та безпеки, Військовий комітет, Військовий штаб.

Основні етапи формування, завдання та досвід використання Європейських сил швидкого реагування (єврокорпусів). Політика ЄС в зонах регіональних конфліктів. Основні суперечності СПБО. Відносини НАТО-ЄС у сфері безпеки та оборони. Відносини ЄС-ОБСЄ. Суперечності між провідними державами-членами ЄС у СПБО. Проблеми адаптації нових країн-членів у СПБО.

Тема 3. Торговельна політика ЄС. Правові основи формування та вдосконалення спільної торговельної політики ЄС. Політико-економічні проблеми конкуренції на світових ринках. ЄС у Світовій організації торгівлі. Проблеми координації та конкурентноздатності торговельної політики ЄС. Спільна політика експорту та імпорту. Товарна структура експорту та імпорту ЄС та її динаміка. Географічна структура експорту та імпорту ЄС та їх динаміка. Спільна торговельна політика щодо країн Східної та Південно-Східної Європи.

Тема 4. Політика розширення ЄС. Відносини з країнами Східної та Південно-Східної Європи Копенгагенські критерії розширення ЄС та основні етапи реалізації політики розширення. Основні етапи розширення співробітництва та набуття членства у ЄС: Угоди про партнерство та співробітництво, Європейські угоди (Угоди про асоційоване партнерство), роль PHARE і TACIS, проблемні та процедурні питання набуття постійного членства в ЄС. Основні критерії валютного союзу країн ЄС. Відносини ЄС з країнами Східної та Південно-Східної Європи. Політика сусідства ЄС та концепція ЄС “Ширша Європа”. Політика Східного партнерства: переваги та недоліки. Відносини з Росією, Україною (Програма дій щодо України), Білоруссю та Молдовою. Відносини ЄС з країнами Закавказзя. Угоди про процеси стабілізації та асоціації (УСА) з балканськими країнами. Переговорний процес з Хорватією щодо членства у ЄС. Відносини з іншими країнами колишньої Югославії та Албанією. Проблеми набуття Туреччиною членства у ЄС.

Тема 5. Відносини ЄС з країнами Європейської зони вільної торгівлі (EFTA). Суть та завдання політики ЄС щодо країн зони (EFTA). Угода про вільну торгівлю (1971 р.). Брюссельська митна номенклатура. Правила походження товару. Концепція Європейського Економічного Простору. Люксембурзька декларація (1984 р.) та її основні проблемні питання. Діяльність Контактної групи Високого рівня. Єдиний митний документ (1988 р.). Європейський економічний простір (ЄЕП) (1989 р.). Основні його завдання, інструменти формування та нагляду. Формування Фонду поєднання. Угоди про ЄЕП в Порту (1992 р.). Проблеми стандартизації, нормування та дотримання правил походження товару. Основні інституції ЄЕП (Рада, Спільний комітет, Консультативний комітет, Контрольна комісія).

Тема 6. Середземноморська політика ЄС. Євро-середземноморське співробітництво (Барселонський процес). Основні партнери ЄС у Середземноморській політиці. Програма MEDA: основні завдання та етапи реалізації. Політика безпеки та оборони у регіоні Середземного моря: ліквідація та моніторинг локальних конфліктів, боротьба з міжнародним тероризмом, наркаторгівлею, проституцією та нелегальною еміграцією. Економічне та фінансове співробітництво, роль Європейського інвестиційного банку. Співробітництво в освітній, культурній, науковій та екологічній сферах. Регіональне співробітництво з країнами Магрибу та Машреку, Ізраїлем, Туреччиною, Албанією та державами колишньої Югославії. Нові ініціативи Франції: Середземноморський Союз та Союз для Середземномор'я.

Тема 7. Відносини ЄС з США і Канадою. Історія становлення і розвитку, договірно-правова основа відносин ЄС з США. Канадою, Японією, Китаєм та Індією. СОТ як інструмент вирішення інтересів країн. Правовий зміст економічних відносин з США. Трансатлантична хартія ЄС-США (1990 р.). Нова Трансатлантична Програма (Мадрид, 1995 р.). Торговельні відносини та інвестиції. Валютна конкуренція з США. Співробітництво ЄС-США в боротьбі з міжнародним тероризмом. Політичні, економічні, культурно-освітні та інші гуманітарні відносини ЄС з США. Угода про торгівлю та економічне співробітництво між ЄС та Канадою (1976 р.). Трансатлантична декларація ЄС - Канада (1990 р.).

Тема 8. Відносини ЄС з державами Азії. Історія становлення і розвитку відносин з державами Азії та їх субрегіональні відмінності. Проблеми безпеки та енергетичного співробітництва з державами Південно-Західної Азії. Проблеми економічного співробітництва з державами Південно-Східної Азії. Діалог ЄС-АСЕАН. Значення Японії у зовнішній політиці ЄС. Торговельна стратегія ЄС щодо Японії (1978 р.). Двостороння декларація про співробітництво (1991 р.). Китай як стратегічний партнер ЄС.

Становлення та сучасний стан відносин ЄС з Китаєм. Стратегічний характер співробітництва ЄС з Індією.

Тема 9. Відносини ЄС з країнами Африки та Латинської Америки. Значення країн Африки та Латинської Америки у зовнішній політиці ЄС. Нормативно-правова база співробітництва з країнами, що розвиваються. Інституційна організація співробітництва. Співробітництво в галузях безпеки та оборони. Гуманітарна допомога країнам, що розвиваються. Система генеральних преференцій у зовнішній торгівлі ЄС з країнами, що розвиваються. Інституційні рамки співробітництва з країнами АКР (Африки, Карибського та Тихоокеанського басейнів). Ломейські угоди. Котонуська угода. Програми *stabex* та *minex*. Проблеми та перспективи співробітництва ЄС з країнами Латинської Америки. Відносини з регіональними угрупованнями країн Латинської Америки (Група Ріо, МЕРКОСУР, Андська група).

Тема 10. Гуманітарні програми ЄС, політика в галузі освіти, науки, культури, охорони здоров'я та довкілля і молодіжного співробітництва. Основні політико-правові засади реалізації гуманітарної політики ЄС. Політика захисту прав людини та основних свобод у діяльності ЄС. Проблема контролю за нелегальною еміграцією та статусу політичних біженців. Компанія заборони протипіхотних мін. Освітні програми ЄС. Спільні наукові дослідження та науково-технічні програми ЄС. Допомога країнам, що розвиваються, у вдосконаленні освітніх програм. Ініціативи ЄС у сфері молодіжного співробітництва. Культурні програми ЄС. Фонди культурного розвитку. Спільна екологічна політика. Програма забезпечення населення країн, що розвиваються, чистою водою. Боротьба з глобальним потеплінням, забрудненням довкілля, руйнуванням озонового шару та охорона біологічного розмаїття.

Література:

- Вахудова М.-А. *Нерозділена Європа. Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму.* – К.: Втдав. Дім „Києво-Могилянська академія”, 2009. – 379 с.
- Гудби Д., Бувальда П., Тренин Д. *Стратегія стабільного мира. Навстречу Евроатлантическому сообществу безопасности.* – М.: Международные отношения, 2003. – 208 с.
- Дайнен Д. *Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції: Пер. з англ.* – К.: К.І.С., 2006. – 696 с.
- Дубович І.А. *Країнознавчий словник-довідник.* – К.: Знання, 2008. – 839 с.
- Європейський Союз: політика, економіка, право: Навчальний посібник / За ред. Н.В.Антонюк, М.М.Микієвича. – Львів, 2005. – 532 с.
- Європейський Союз: структура, функції, механізми / За ред. Н.В.Антонюк. – Львів, 2002 – 176 с. Мусис Н. *Усе про спільні політики Європейського Союзу: Пер. з англ.* – К.: К.І.С., 2005. – XIV с., 466 с.
- Копійка В.В. *Розширення Європейського Союзу: Теорія і практика інтеграційного процесу.* – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2002. – 253 с.
- Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. *Європейський Союз: заснування і етапи становлення: Навч. посібник.* – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2001. – 448 с.
- Міжнародні відносини (Історія. Теорія. Економіка): Навч. посібник / За ред. М.З.Мальського, Ю.М.Мороза. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 397 с.
- Мусис Н. *Усе про спільні політики Європейського Союзу: Пер. з англ.* – К.: К.І.С., 2005. – XIV с., 466 с.
- НАТО. *Довідник.* – К.: Основи, 1997.
- Ніццький договір та розширення ЄС / М-во юстиції України. Центр порівнял. права; За наук. ред. С.Шевчука. – К.: Логос, 2001. – 196 с
- Світова та європейська інтеграція: Навчальний посібник / За заг. ред. Я.Й.Малика. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – С. 187.
- Białkowski Z., Krzymowski A. *Wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Unii Europejskiej w aspekcie stosunków transatlantycznych.* Kutno: Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej, 2005. – 170 s.
- Dyplomacja czy siła? Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych.* W-wa: Scholar, 2009. – 446 s.
- Borkowski P.J. *Polityka sąsiedstwa Unii Europejskiej.* W-wa: Difin, 2009. – 248 s.
- Zajączkowski J. *Unia Europejska w stosunkach międzynarodowych.* W-wa, 2006. -328 s.
- Zięba R. *Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej.* W-wa: Wyd-wa Akademickie i Profesjonalne, 2007. – 280 s.

Розділ 7

Процеси розширення Європейського Союзу

Тема 1. Розширення ЄС: поняття та сутність. Розширення ЄС в теоріях європейської інтеграції. : федералізм та конфедералізм; функціоналізм та неофункціоналізм; міжурядовий підхід; „ліберальний міжурядовий підхід” А. Моравчика; „раціоналізм” та теорія клубу; неореалізм: теорія захисного позиціонування та теорія балансу загроз; бюрократичний підхід до розширення ЄС; соціологічний інституціоналізм. Новітні теорії європейської інтеграції.

Тема 2. Ідеї європейської єдності в історичній перспективі. Проекти європейської єдності в історичній перспективі. Чинники єдності Європи: історичні чинники; культурні та політичні чинники; соціальні та економічні чинники. Цивілізаційні межі та геоісторичні розмежування Європи.

Тема 3. Регіональний вимір розширення ЄС. Становлення Європейських Співтовариств (1951-1957 рр.).

Тема 4. Хвилі розширення Європейського Союзу. Перше розширення ЄС (1961-73 рр.). Розширення ЄС на Південь (1981-1986 рр.). Четверта хвиля розширення ЄС (1995 р.).

Тема 5. Розширення ЄС на Схід (2004-2007 рр.). Приєднання Болгарії та Румунії (2007 р.). Приєднання Хорватії до ЄС 2013 р.

Тема 6. Критерії членства в ЄС та інституційно-правові механізми розширення ЄС. Копенгагенські критерії: політичні критерії; економічні критерії; „членські”: критерії. П'ять критеріїв конвергенції (зближення). Чинники, які впливають на процес розширення (політичні, економічні, правові, суспільні, культурні, історичні). Інституційно-правові механізми розширення ЄС.

Тема 7. Проблеми та перспективи розширення ЄС на сучасному етапі. Проблеми та перспективи розширення ЄС після 2007 р. Тенденції розширення ЄС за участю різних країн. Перспективи членства у ЄС країн Балканського регіону та Туреччини.

Тема 8. Європейська політика сусідства. Східне партнерство. Особливості співробітництва України та ЄС в контексті його розширення.

Література

Європейський Союз: політика, економіка, право: Навчальний посібник / За ред. Н.В.Антонюк, М.М.Микієвича. – Львів, 2005. – 532 с.

Копійка В.В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна. – К.: Юрид. думка, 2005. – 448 с.

Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу: Теорія і практика інтеграційного процесу. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2002. – 253 с.

Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу: Навч. посібник. – К.: Таксон, 2005. – 280 с.

Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Пер. з англійської. – К.: „К.І.С.”, 2006, - 696 с.

Ніцький договір та розширення ЄС / М-во юстиції України. Центр порівнял. права; За наук. ред. С.Шевчука. – К.: Логос, 2001. – 196 с

Антонюк Н.В. Європейська інтеграція: процес та ідеологія // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2004. – Вип. 12. – С. 9-13.

Гармонізація національних правових систем з правом ЄС. Кравчук І.В. (Частина I у співавторстві з Парапаном М.В., частина II, III); Парапан М.В. (Частина I у співавторстві з Кравчук І.В.). – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2004. – 320 с

Гоці С. Урядування в об'єднаній Європі. – К.: К.І.С., 2003. – 286 с.

Дідич О.-Г. Економічні ефекти розширення Європейського Союзу та структурні реформи в країнах Центральної та Східної Європи // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2003. – Вип. 10. – С. 151-157.

Європейський Союз. Консолідовані договори, Київ, Вид. „Port-Royal”, 1999.

Європейський Союз. Словник-довідник / Ред. М.Марченко. – К.: „К.І.С.”, 2006. – 140 с.

Європейський Союз: заснування і етапи становлення. - К: Видавничий дім „Ін Юре”, 2001. 448 с.

Європейський Союз: основи політики, інституційного устрою та права. Навчальний посібник. – Наук. ред. Валерій П'ятницький. - Вид. в рамках програми TRANSFORM, Товариство Карла Дуйсберга.

Європейський Союз: політика, економіка, право. Навчальний посібник / За ред. Д-ра іст. наук Н.В.Антонюк, канд. юрид. наук М.М.Микієвича. – Львів, 2005 – 532 с.

Європейський Союз: структура, функції, механізми / За ред. д-ра іст. наук Н.В. Антонюк. – Львів, 2002 – 176 с.

Конституційні акти Європейського Союзу. Частина I / Упорядник Г. Друзенко, за загальною редакцією Т.Качки. – К.: Видавництво „Юстиніан”, 2005. – 512 с.

- Кубів О., Трохимчук С. Європейський Союз як феномен міждержавної економічної і політичної інтеграції. – Львів, 2000.
- Писаренко С.М. Європейська інтеграція в контексті процесів глобалізації // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2000. – Вип. 2. – С. 471- 476.
- Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. – Київ: Смолоскип, 2002 – 168 с.
- Світова та європейська інтеграція: Навчальний посібник / За заг. ред. д-ра іст. наук, проф. Я.Й.Малика. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005.
- Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / Пер. з англ. М.Марченко. – К.: К.І.С., 2001. – 142 с.
- Andreas Bieler “The enlargements of the European Union:”. Selwyn College, Cambridge, 1999
- Berend Ivan T., 1999, “The Future Enlargement of European Union in a Historical Perspective”, *European Review*, Volume 7, No 2, 1999, pp.175-181`
- Hagen, Jürgen von 1996: *The Political Economy of Eastern Enlargement of the EU*, in: Ambrus-Lakatos/Schaffer (1996, 1-41). Baldwin, Richard E./Francois, Joseph F./Portes, Richard 1997: *The Costs and Benefits of Eastern Enlargement: the Impact on the EU and Central Europe*, in: *Economic Policy* 24, 125-176
- Hanf K., Soetendorp B. *Adapting to European Integration. Small States And The European Union*. – London: Longman, 1998.
- Moravcsik A. *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht* (Cornell Studies in Political Economy). – Ithaca: Cornell University Press, 1998. – 514 p.
- Mutimer D. 1992 and the Political Integration of Europe: Neofunctionalism Reconsidered // *Journal of European Integration*. – 1989. – 13. – P. 75-101.
- Pierson P. *The Path to European Integration: A Historical Institutional Analysis* // *Comparative Political Studies*. – 1996. – 29/2. – P. 123-163.
- Pietras Z. Ja. *Prawo Wspolnotowe i Integracja Europejska*. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2005. – 654 s.
- Risse-Kappen T., 1996 “Exploring the Nature of the Beast: International Relations Theory meets the European Union”, *Journal of Common Market Studies*, 34/1: 53-80
- Rosamond B. *Theories of Integration*. – London: Macmillan, 2000.
- Sandholtz W., Zysman, J. 1992: *Recasting the European Bargain* // *World Politics*. – 1989. – 42/1. – P. 95-128.
- Schimmelfennig, Frank: *The Double Puzzle of EU Enlargement: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Decision to Expand to the East*, ARENA Working Papers WP 99/15
- Schmitter, Philippe (2002) “Neo-neo-functionalism: Déjà vu, All Over Again?”, *European University Institute*, unpublished manuscript, available at <http://www.iue.it/SPS/>.
- Łastawski Kazimierz *Od idei do integracji europejskiej*. – Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, 2003. - 421 s.
- Świętochowska Urszula (1932-) *Idea integracji europejskiej w cywilizacji przełomu XX i XXI wieku*. - Gdańsk: [Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna](#), 2002. - 165 s.
- Łastawski Kazimierz *Historia integracji europejskiej*. - Toruń: [Wydaw. Adam Marszałek](#), 2006. - 358 s.
- Europa i piąte poszerzenie: Unia Europejska dla przyszłości* / red. nauk. Maria Dunin-Wąsowicz; Warszawa: Wyższa Szkoła Handlu i Finansów Międzynarodowych, [Askon](#), 2004. - 206 s.
- Szczepański Waldemar Janusz (1952-) *Charles de Gaulle i Europa : (analiza systemowa)* Warszawa: [Editions BNP](#), 2001. - 276 s.
- O nowy kształt Europy: XX-wieczne koncepcje federalistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej i ich implikacje dla dyskusji o przyszłości Europy* / red. nauk. Jerzy Kłoczowski, Sławomir Łukaszewicz. - Lublin: [IES-W](#), 2003. - 466 s.
- Świętochowska Urszula *Idea integracji europejskiej w cywilizacji przełomu XX i XXI wieku*. - Gdańsk: [Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna](#), 2002. - 165 s.
- The 1995 enlargement of the European Union* / ed. by John Redmond. - Aldershot: [Ashgate](#), 1997. - 184 s.
- Integracja europejska: wstęp* / red. nauk. Konstanty A. Wojtaszczyk. - Warszawa: [Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne](#), 2006. - 345 s.

Інтернет-джерела:

- Без Конституції подальшого розширення ЄС не відбудеться, Наталія Вікуліна <<http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/eu/2006/r116-06.htm>>
- Копенгагенські критерії <<http://old.europexxi.kiev.ua/ukrainian/program/zmi/book3/013.html>>

Розширення Європейського Союзу — нові можливості та перспективи для України // "Стратегічна панорама" № 2, 2004 <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=main1&issue=2004_2>

Україна і розширення ЄС: проблеми, наслідки, перспективи // "Дзеркало тижня", №45(369), 17 листопада 2001 р.

Розширення ЄС на Схід - процес прийняття нових членів <<http://www.youth.crimeastar.net/europe/html/history/index8.html#start>>

Жовте світло подальшому розширенню ЄС / Г.Друзенко // Дзеркало тижня № 44 (623) 18 — 24 листопада 2006 <<http://www.dt.ua/1000/1600/55131/>>

Франція закликає призупинити процес розширення ЄС, 13.01.2006 <<http://ua.proua.com/news/2006/01/13/103117.html>>

Єврокомісія пропонує змінити політику розширення ЄС, 09.11.2006 <<http://euroatlantica.kiev.ua/ua/news/?action=view&id=959>>

ЄС не проти, аби Україна стала членом Євросоюзу, 08.11.2007 <http://rpl.net.ua/2007/11/08/s_ne_proti_abi_ukrana_stala_chlenom_vrosojuzu.html>

Європейську Конституцію ЄС замінить Лісабонський договір, 13.12.2007 <<http://euroatlantica.kiev.ua/ua/news/?action=view&id=1838>>

Conditions for Enlargement http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/conditions-for-enlargement/index_en.htm

Countries on the road to EU membership http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/countries-on-the-road-to-membership/index_en.htm

The process of Enlargement http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/process-of-enlargement/index_en.htm

Європейське законодавство - <http://europa.eu.int/eur-lex/lex>

Офіційний ресурс, присвячений ЄС - <http://www.europa.eu.int>

Представництво Європейського Союзу в Україні - http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/index_uk.htm

Представництво України при Європейському Союзі - <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/>

Центр Європейських політичних досліджень, Брюссель - <http://www.ceps.be>

Розділ 8

Спільні політики Європейського Союзу

Тема 1. Спільні політики ЄС: поняття та особливості формування. Спільні політики ЄС як об'єкт політологічних досліджень. Понятійно-категоріальний апарат та особливості формування спільних політик ЄС. Моделі формування спільних політик ЄС.

Тема 2. Спільна сільськогосподарська політика ЄС та політика рибальства. Сутність та історія становлення спільної сільськогосподарської політики. Основні принципи та інструменти реалізації спільної сільськогосподарської політики ЄС. Інституційні та фінансові аспекти сільськогосподарської політики ЄС. Політика рибальства. Економічні та правові рамки політики рибальства. Збереження та управління ресурсами рибальства.

Тема 3. Регіональна політика ЄС. Сутність та значення регіональної політики ЄС. Цілі регіональної політики ЄС. Головні принципи регіональної політики. Принцип програмування розвитку. Принцип партнерства. Принцип координації. Принцип концентрації. Принцип додатковості. Принцип субсидіарності. Принцип компактності і згуртованості. Принцип оцінки і контролю. Інструменти регіональної політики. Європейський фонд регіонального розвитку. Європейський соціальний фонд. Європейський фонд орієнтації і гарантій для сільського господарства. Фінансовий інструмент підтримки рибальства. Комітет регіонів. Спільна організація ринку рибальства.

Тема 4. Спільна політика ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища. Сутність та еволюція політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища. Перший етап (1957-1972). Другий етап (1972-1986). Третій етап (1986-1992). Четвертий етап (1992 р. – теперішній час). Основні правові документи ЄС, прийняті у сфері екологічної політики. Інструменти реалізації політики ЄС у сфері охорони навколишнього середовища. Європейське агентство з питань навколишнього середовища. Головні програми ЄС у сфері охорони навколишнього середовища.

Тема 5. Соціальна політика ЄС. Сутність та основна мета соціальної політики ЄС. Історія становлення та правова база соціальної політики ЄС. Інструменти соціальної політики ЄС. Європейський Соціальний Фонд. Моделі соціального розвитку держав-членів ЄС.

Тема 6. Торгівельна політика ЄС. Поняття та еволюція спільної торговельної політики ЄС. Інструменти спільної торговельної політики ЄС: спільні митні тарифи, квоти на імпорт, протекціонізм та контроль експорту. Торгівля з третіми країнами.

Тема 7. Транспортна політика ЄС. Сутність транспортної політики Європейського Союзу. Інструменти транспортної політики ЄС. Політика ЄС щодо окремих сфер транспортної галузі. Автомобільний транспорт. Залізничний транспорт. Авіатранспорт. Морський транспорт.

Тема 8. Енергетична політика ЄС. Принципи та завдання енергетичної політики ЄС. Правова основа енергетичної політики ЄС. Європейські інституції, які реалізують енергетичну політику. Спільні програми у сфері енергетичної політики. Забезпечення енергетичної безпеки країн-членів ЄС.

Тема 9. Міграційна політика ЄС. Особливості та модель формування міграційної політики ЄС. Нормативно-правова база міграційної політики ЄС. Інституційне забезпечення міграційної політики ЄС.

Тема 10. Культурна політика ЄС. Поняття, основна мета та значення культурної політики ЄС. Міжнародно-правова база культурної політики ЄС. Інституції ЄС, які реалізують культурну політику. Основні програми та проекти, які реалізуються у сфері культурної політики. Проблеми та перспективи розвитку культурної політики ЄС.

Література:

Буряк П.Ю., Гупало О.Г. *Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності: Навчальний посібник. – 2-е видання, доповнене.* – К.: «Хай-Тек Прес», 2008. – 352 с.

Волес В., Волес Г. *Творення політики в Європейському Союзі / Пер. з англ. Р.Ткачук.* – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 871 с.

Дайнен Д. *Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції: Пер. з англ.* – К.: К.І.С., 2006. – 696 с.

Дзяд О. В. *Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України / Common EU Policies and Their Significance for Ukraine [Текст]: навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік // За заг. ред М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого, Л. Прокопенка та В. Стрельцова.* – К.: Вид-во «Міленіум», 2009. – 668 с.

Європейський Союз. Словник-довідник / Ред. М.Марченко. – К.: К.І.С., 2006. – 140 с.

Європейський Союз: політика, економіка, право: Навчальний посібник / За ред. Н.В.Антонюк, М.М.Микієвича. – Львів, 2005. – 532 с.

Мусис Н. *Усе про спільні політики Європейського Союзу: Пер. з англ.* – К.: К.І.С., 2005. – XIV с., 466 с.

Антонюк Н.В. *Європейська інтеграція: процес та ідеологія // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* – 2004. – Вип. 12. – С. 9-13.

Гармонізація національних правових систем з правом ЄС. Кравчук І.В. (Частина I у співавторстві з Парапаном М.В., частина II, III); Парапан М.В. (Частина I у співавторстві з Кравчук І.В.). – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2004. – 320 с

Гоці С. *Європейська Комісія. Процеси ухвалення рішень і виконавчі повноваження / Пер. з італ.* – К.: К.І.С., 2007. – 208 с.

Гоці С. *Урядування в об'єднаній Європі.* – К.: К.І.С., 2003. – 286 с.

Грицяк І.А. *Право та інституції Європейського Союзу: Навчальний посібник.* – К.: К.І.С., 2006. – 300 с.

Грицяк І.А. *Цілі та компетенції як складники європейського управління // Державне управління: теорія і практика (електронне наукове фахове видання).* – К.: Вид-во Національної академії державного управління при Президентові України, 2005. – № 1. <<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-1/txts/GRICYAK.htm>>

Дідич О.-Г. *Економічні ефекти розширення Європейського Союзу та структурні реформи в країнах Центральної та Східної Європи // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* – 2003. – Вип. 10. – С. 151-157.

Ентін Л.М. *Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі (російською мовою): Навчальний посібник.* – Львів, ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 135 с.

Ентін Л.М. *Право Європейського Союзу: основні категорії та поняття: Навчальний посібник.* – Львів, ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 102 с.

Європейська інтеграція та Україна / Вид. МЗС ФРН в рамках програми TRANSFORM. – К., 2002.

Європейський Союз. Консолідовані договори, Київ, Вид. „Port-Royal”, 1999.

Європейський Союз. Словник-довідник / Ред. М.Марченко. – К.: „К.І.С.”, 2006. – 140 с.

Європейський Союз: заснування і етапи становлення. – К: Видавничий дім „Ін Юре”, 2001. 448 с.

- Європейський Союз: основи політики, інституційного устрою та права: Навчальний посібник / Наук. ред. В.П'ятницький; Вид. в рамках програми TRANSFORM, Товариство Карла Дуйсберга. – К., 2000. – 368 с.
- Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. 1 / Упор. Г. Друзенко, за заг. ред. Т.Качки. – К.: Юстиніан, 2005. – 512 с.
- Луць Л.А. Сучасні правові системи світу: Навчальний посібник. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 247 с.
- Мартиненко П. Проект Конституції для Європи: реформаторський потенціал // Інституційні реформи в ЄС: Аналіт. щоквартальник. – 2003. – Вип. 4. – 74 с.
- Міжнародні відносини (Історія. Теорія. Економіка): Навч. посібник / За ред. М.З.Мальського, Ю.М.Мороза. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 397 с.
- Мозіль З. Правові основи внутрішнього ринку Європейського Союзу: загальнотеоретичні аспекти // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.- Вип. 11. – Львів, 2004. – С. 139-144.
- Ницький договір та розширення ЄС / М-во юстиції України. Центр порівнял. права; За наук. ред. С.Шевчука. – К.: Логос, 2001. – 196 с
- Паппас С. Транспортна політика ЄС. – Українською мовою – Навчальний посібник. Л.: ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 80 с.
- Писаренко С.М. Європейська інтеграція в контексті процесів глобалізації // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2000. – Вип. 2. – С. 471- 476.
- Поліщук В. Процес прийняття рішень у Європейському Союзі: проблеми розподілу голосів // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2001. – Вип. 3. – С. 49-57.
- Присяжнюк Ю., Ощудляк П. Співпраця країн-членів Європейського Союзу в галузі безпеки і оборони. – Львів, 1999. – 92 с.
- Світова та європейська інтеграція: Навчальний посібник / За заг. ред. Я.Й.Малика. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – С. 187.
- Скордамалья В., Саніахметова Н.О., Мельник С.Б. Конкурентне право ЄС. – Українською мовою. Навчальний посібник. Л.: ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 238 с.
- Татам А. Право Європейського Союзу: Підручник; Пер. з англ. – К.: Абрис, 1998. – 424 с.
- Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / Пер. з англ. М.Марченко. – К.: К.І.С., 2001. – 142 с.
- Тюшка А. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність (Монографія). – К.: К.І.С., 2007. – 228 с.
- Федунь Ю. Економічний розвиток України в контексті інтеграції до ЄС // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2005. – Вип. 15. – С. 285-288.
- Ферхофштадт Г. Сполучені штати Європи. Маніфест для нової Європи / Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2007. – 68 с.
- Bartle I. Globalisation and EU policy-making: the neo-liberal transformation of telecommunications and electricity. – London, 2005.
- Berend Ivan T., 1999, "The Future Enlargement of European Union in a Historical Perspective", *European Review*, Volume 7, No 2, 1999, pp.175-181`
- Braun-Moser U. European Transport and Tourism Policy. – Szczecin: Wydawnictwo Zachoniopomorskiej Szkoły Biznesu, 2001. – 164 p.
- Consolidated version of the Treaty on European Union <http://www.europa.eu.int/eurlex/en/treaties/index.html>
- Cornes, Richard/Sandler, Todd 1986: *The Theory of Externalities, Public Goods, and Club Goods*, New York.
- Europe in our time: a history, 1945-1992 / Walter Laqueur. – Penguin Books, 1993.
- Haas P.M. Introduction: Epistemic Communities and International Police Coordination // *International Organization*. – 1992. – 46/1. – P. 1-35.
- Hix S. *The Study of the European Community: The Challenge to Comparative Politics* // *West European Politics*. – 1994. – 19/4. – P. 1-30.
- Hoffman S. *The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964-1994*.-Boulder: Westview Press.-1995
- Hooghe L. (ed.) *Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-level Governance*. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Jachtenfuchs M. *Theoretical Perspectives on European Governance* // *European Law Journal*. – 1995. – 1/2. – 115-133.
- Lodge Ju. (ed.). *Institutions and policies of the European Community*. – New York: St. Martin's Press, 1983.
- Marks G., Scharpf F., Schmitter P.C., Streeck W. *Governance in the European Union*. – London: Sage, 1996.

- Moravcsik A. Preferences and Power in the European Community: A Liberal intergovernmentalist Approach // Journal of Common Market Studies. – 1993. – 31/4. – P. 473-524.*
- Moravcsik A. The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht (Cornell Studies in Political Economy). – Ithaca: Cornell University Press, 1998. – 514 p.*
- Moussis N. Guide to European policies, 11th Revised Edition. – Rixensart: European Study Service, 2005.*
- Peterson J. Decision-Making in the European Union: Towards a Framework for Analysis // Journal of European Public Policy. – 1995. – 2/1. – P. 69-93.*
- Peterson J., Bomberg, E. Decision-Making in the European Union. – London; New York: Macmillan and St Martin's Press, 1999.*
- Pierson P. The Path to European Integration: A Historical Institutionalist Analysis // Comparative Political Studies. – 1996. – 29/2. – P. 123-163.*
- Pietras Z. Ja. Prawo Wspolnotowe i Integracja Europejska. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2005. – 654 s.*
- Rosamond B. Theories of Integration. – London: Macmillan, 2000.*

Розділ 9

Транскордонне співробітництво в Європі

Тема 1. Теоретичні основи дослідження транскордонного співробітництва. Транскордонна співпраця як складова міжнародного співробітництва. Транскордонне, міжрегіональне і міжтериторіальне співробітництво. Сутність та головні ознаки транскордонної співпраці. Прикордонне і транскордонне співробітництво: специфіка та взаємозв'язок понять. Концепція територіальної організації прикордонних і транскордонних зв'язків. Найважливіші чинники та передумови налагодження і розвитку транскордонного співробітництва. Зміст і головні риси єврорегіональної співпраці. Єврорегіональне і транскордонне співробітництво.

Тема 2. Інституційно-правова основа транскордонного співробітництва. Рівні міжнародно-правового регулювання транскордонного співробітництва. Характеристика основних суб'єктів транскордонної співпраці. Роль європейських міжнародних організацій у становленні та розвитку транскордонної співпраці. Значення Ради Європи та її органів для розвитку транскордонного співробітництва. Структура і основні напрями діяльності Конгресу місцевих та регіональних властей Європи та ін. Європейський Союз як джерело ідейної та фінансової підтримки транскордонної співпраці. Структура і завдання Комітету Регіонів ЄС як базової інституції, що займається проблемами транскордонної співпраці. Регіональна політика ЄС і транскордонне співробітництво. Спеціальні програми ЄС (INTERREG, PHARE CBC, PHARE CREDO, TACIS CBC та ін.) сприяння розвитку транскордонної співпраці. Зміст Європейської Політики Сусідства. Інструмент європейського сусідства і партнерства (ІЕСП). Європейський інструмент сусідства (ЄІС). Роль міжнародних неурядових організацій Європи у розвитку транскордонної співпраці на континенті. Рада європейських муніципалітетів та регіонів. Асамблея Регіонів Європи, Асоціація Європейських Прикордонних Регіонів. Міжнародна нормативно-правова база транскордонної співпраці. Характеристика найважливіших міжнародних угод у сфері транскордонного співробітництва. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або органами влади 1980 р. (Мадридська Конвенція), та Додаткові протоколи до неї. Положення Європейської Хартії Прикордонних і Транскордонних регіонів 1981 р. Зміст Європейської Хартії Територіального Самоврядування 1985 р. Європейська Хартія регіонального самоврядування 1997 р.

Тема 3. Регіони та їх роль у розвитку транскордонного співробітництва на європейському континенті. Регіон як рушійна сила транскордонного співробітництва. Зміст і особливості споріднених понять: прикордонна територія; прикордонний район; транскордонна територія, пограниччя. Поняття прикордонного регіону. Класифікація прикордонних регіонів Європи з огляду на інтенсивність реалізації ними транскордонної співпраці. Дефініція транскордонного регіону. Основні критерії визначення транскордонних регіонів.

Тема 4. Основні принципи й організаційні форми транскордонного співробітництва. Головні принципи здійснення транскордонної співпраці на європейському континенті. Характеристика основних етапів розвитку транскордонної співпраці. Різновиди транскордонного співробітництва залежно від мети і етапу розвитку: від спорадичних контактів та ініціатив до формування стратегічної довготривалої співпраці. Найважливіші принципи утворення структур (організаційних форм) транскордонного співробітництва. Позитивні і негативні чинники формування структур транскордонної

співпраці. Характеристика організаційних форм транскордонної співпраці: інституційних домовленостей, робочих спільнот, єврорегіонів, європейських угруповань територіального співробітництва та ін. Проблема їх типології і класифікації.

Тема 5. Практичні сфери реалізації транскордонного співробітництва в Європі. Особливості налагодження і розвитку транскордонного співробітництва у різних сферах суспільного життя. Просторове регіональне планування як важлива сфера реалізації транскордонної співпраці в сучасній Європі. Економічне співробітництво прикордонних і транскордонних регіонів як невід’ємна умова їх ефективного розвитку. Транскордонне співробітництво у сфері транспорту та інфраструктури. Туризм як каталізатор структурного розвитку прикордонних і транскордонних регіонів. Транскордонний характер проблем охорони навколишнього середовища. Транскордонна співпраця у галузі освіти та ринку праці. Можливості здійснення транскордонної співпраці у сфері охорони здоров’я і соціального захисту. Суспільно-культурна транскордонна співпраця – важливий крок у налагодженні міжлюдських взаємин населення по різні боки кордону. Транскордонне співробітництво у сфері сільського господарства.

Тема 6. Єврорегіон як базова форма транскордонної співпраці. Єврорегіон як форма транскордонного регіону. Дефініції і основні підходи до розуміння єврорегіону. Значення критеріїв транскордонності зв’язків й інституцій та транскордонного характеру простору. Найважливіші сфери співпраці в межах єврорегіону. Основні моделі (типи) єврорегіонів. Особливості творення та функціонування муніципальної (комунальної) моделі єврорегіону. Адміністративно-муніципальна (регіональна) модель: характеристика і практичні взірці. Організаційна структура єврорегіонів. Фінансування діяльності єврорегіонів. Проблеми і бар’єри у розвитку єврорегіонів. Характеристика основних груп перешкод розвитку співпраці: бар’єри соціально-економічного характеру, культурні та інституційно-правові бар’єри.

Тема 7. Розвиток транскордонного співробітництва в Європі: історичний аспект. Передумови та основні чинники зародження транскордонного співробітництва в Європі у 1960-70 рр. Особливості виникнення перших єврорегіонів. Визначення пріоритетних напрямів співпраці та формування типових схем організаційних структур транскордонного співробітництва. Повномасштабна інституціалізація транскордонної співпраці на європейському континенті (1980-90-і рр.). Формування законодавчої й нормативно-методичної бази щодо транскордонного співробітництва на загальноєвропейському та національному рівнях. Розвиток і реалізація ідей транскордонної співпраці європейськими інституціями. Удосконалення механізмів фінансової підтримки ЄС й інших організацій щодо транскордонного співробітництва. Основні проблеми і перспективи розвитку транскордонного співробітництва на європейському континенті у XXI ст.

Тема 8. Регіональні особливості розвитку транскордонної співпраці на європейському континенті Ідея транскордонного та міжрегіонального співробітництва в контексті інтеграційних та дезінтеграційних процесів в Західній Європі (1960-рр.). Особливості виникнення і значення найстаршого єврорегіону на континенті – Еурегіо (Голландія-ФРН) (1958). Особливості розвитку транскордонного співробітництва в Північній Європі. Структура і діяльність вибраних структур транскордонної співпраці. Найважливіші структури транскордонної співпраці у Південній Європі: основні форми і специфіка функціонування. Політичні та суспільно-економічні трансформації в Центральній-Східній та Східній Європі наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. Інституціалізація транскордонної співпраці на кордонах країн-членів ЄС та їх сусідів. Створення єврорегіонів на інших пограниччях держав регіону. Класифікація єврорегіонів за географічним розташуванням на континенті. Єврорегіони на внутрішніх кордонах країн-членів Європейського Союзу. Єврорегіони між країнами-членами ЄС і їх сусідами-не членами. Єврорегіони між постсоціалістичними державами.

Тема 9. Транскордонне співробітництво України. Основні передумови налагодження і розвитку транскордонного співробітництва за участю України. Формування національної нормативно-правової бази розвитку транскордонної співпраці. Приєднання України до низки міжнародних угод і конвенцій у сфері транскордонного співробітництва. Основні внутрішньозаконодавчі акти, які регулюють розвиток транскордонної співпраці за участю України. Особливості створення і функціонування єврорегіонів за участю України. Кількість та короткий огляд єврорегіонів, до складу яких входять українські прикордонні території. Міжнародна асоціація “Карпатський єврорегіон” як модель транскордонного співробітництва в Центральній-Східній Європі. Специфіка організаційної структури та механізму функціонування єврорегіону “Буг” (Україна-Польща-Білорусь). Основні напрями співпраці і структура єврорегіонів “Нижній Дунай” та “Верхній Прут” (Україна-Молдова-Румунія). Особливості

функціонування єврорегіону “Дністер” (Україна-Молдова). Специфіка створення та діяльності єврорегіону “Чорне море”. Розвиток транскордонного співробітництва України з Білоруссю та Росією. Єврорегіони “Дніпро”, “Слобожанщина”, “Ярославна” та “Донбас”. Відмінності у формуванні та діяльності єврорегіонів на західному і східному пограниччях України. Проекти створення нових єврорегіонів (“Сян” та ін.).

Література:

- Європейський Союз: політика, економіка, право. За ред. Антонюк Н.В., Микієвича М.М. - Львів, 2005*
- Кузнецов А. Еврорегионы: полвека малой интеграции // Современная Европа. – 2008. – № 3. – С.48-59.*
- Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи. Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с.*
- Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.*
- Мікула Н., Толкованов В. Транскордонне співробітництво. Посібник. – Київ: Крамар, 2011. – 259 с.*
- Яровой Г. Регионализм и трансграничное сотрудничество в Европе – СПб.: Норма, 2007. – 280 с.*
- Perkmann M. Euroregions: institutional entrepreneurship in the European Union. // Perkmann, M. and Sum, N. (eds) Globalization, regionalization, and cross-border regions. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2002. – P.113-139.*
- Perkmann M. The rise of the Euroregion. A bird's eye perspective on European cross-border co-operation. – 2007. – Доступний з: <http://www.lancs.ac.uk/fss/sociology/papers/perkmann-rise-of-euroregion.pdf>*
- Practical Guide to Cross-border Cooperation. Gronau. Third edition. – Gronau, 2000.*
- Współpraca transgraniczna. Aspekty prawno-ekonomiczne. / Pod red. nauk. dr. hab. M.Perkowskiego. – Białystok, 2010. – 225 s.*
- Балтийский регион как полюс экономической интеграции Северо-Запада Российской Федерации и Европейского союза / Под ред. В.П. Гутника, А.П. Клемешева. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2006. – 392 с.*
- Богатырева О.Н., Первалова А.А. Деятельность еврорегионов с участием Италии в начале XXI века: [Электронный ресурс] – Режим доступа: elar.urfu.ru/bitstream/.../iurp-2010-75-23.pdf*
- Ващук Ф., Ващук О. Актуальні аспекти нормативно-правового забезпечення транскордонного співробітництва України // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип.4 / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб’єктів”, м.Ужгород, 8-9 квітня 2011р.– Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 317с. – С.39-55.*
- Лехвар М. Інституційні основи європейського транскордонного співробітництва: [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20050105&n=1-2&y=2005>*
- Приграничное сотрудничество регионов России, Беларуси и Украины Доклад № 17. – Центр интеграционных исследований Санкт-Петербурга, 2013. – 103 с.*
- Чубай-Федоренко Г. Проблеми транскордонного співробітництва України в умовах розширеного Європейського Союзу: [Електронний ресурс] – Режим доступа: histans.com/JournALL/mo/mo_2012_21/14.*
- Jastrzębska W. Rola euroregionów i współpracy transgranicznej w procesie integracji europejskiej: [Електронний ресурс] – Режим доступа: www.ur.edu.pl/file/6542/08-Jastrzebska.pdf*
- Praktyczny Przewodnik Współpracy Transgranicznej. Stowarzyszenie Europejskich Regionów Granicznych. – Gronau-Bruksela, 1997.*
- Regiony / Pod. red. Brodeckiego Z. – Warszawa: LexisNexis, 2005. – 496 s.*
- Ślusarczyk B., Koniuch J. Geneza, przesłanki i kierunki rozwoju współpracy transgranicznej // Zeszyty naukowe politechniki rzeszowskiej. - Nr 260. - Zarządzanie i Marketing z. 16 (2/09) 2009. – S.229-236.*

Розділ 10

Основи міжнародного туризму

Тема 1. Світовий туризм: суть, характер і сучасний стан. Туризм – багатогранне явище сучасного світу. Міжнародний характер сучасного туристичного ринку. Загальні напрямки розвитку міжнародного туризму. Сучасні тенденції розвитку світового туризму. Світовий ринок міжнародного туризму. Країни лідери за основними туристичними показниками: кількість міжнародних туристичних відвідувань, прибутки від міжнародного туризму, витрати на туризм.

Тема 2. Історія розвитку туризму. Основні етапи розвитку туризму. Початковий етап. Становлення туристичного бізнесу. Туризм як галузь індустрії. Монополізація туристичної індустрії. Основні чинники, які визначають розвиток сучасного туризму. Розвиток туристичної науки.

Тема 3. Основні поняття і сутність туризму. Види і форми туризму. Поняття туризму та його основні характерні риси. Поняття туриста і екскурсанта. Класифікація подорожуючих осіб. Класифікації туризму за різними критеріями. Внутрішній і міжнародний туризм. Види туризму в залежності від мети подорожі. Форми туризму в залежності від характеру і типу організації міжнародної туристичної діяльності.

Тема 4. Роль і значення туризму (економічне, соціальне, гуманітарне та ін.) Функції туризму. Економічна роль туризму. Некономічні аспекти ролі і значення туризму (соціальні, гуманітарні та ін.). Вплив туризму на екологію. Негативні аспекти туристичної діяльності.

Тема 5. Туристичні ресурси. Поняття туристичних ресурсів та їх основні риси. Класифікації туристичних ресурсів. Природно-рекреаційні ресурси. Історико-культурні ресурси. Найпривабливіші туристичні ресурси світу зі Списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Тема 6. Поняття та структура туристичної індустрії. Готельна індустрія та система харчування. Транспортне забезпечення в туризмі. Система розваг в туризмі. Додаткові послуги. Страхування. Банківські та фінансові послуги. Інформаційні послуги. Організатори туризму. Діяльність турфірми. Екскурсійне обслуговування

Тема 7. Безпека в туризмі. Туристичні формальності. Чинники безпеки туристичної подорожі. Небезпеки на різних етапах подорожі. Види туристичних формальностей в подорожі.

Тема 8. Туристичний продукт. Тур – основний вид туристичного продукту
Поняття туристичної послуги і туристичного продукту. Структура туристичного продукту. Туристичний пакет. Тур та його організація. Класифікація типів турів. Планування і формування туру.

Тема № 9. Туристична політика. Міжнародне регулювання туристичної діяльності
Міжнародна співпраця та міжнародні організації у туризмі. Роль та значення Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО). Види туристичної політики.

Література:

Антонюк Н.В., Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг. – К., 2008. – 661 с.

Зорин І.В., Квартальнов В.А. Енциклопедія туризму: Справочник. – М.: Фінанси і статистика, 2003. – 368 с.

Квартальнов. В.А. Туризм. – М.: Фінанси і статистика, 2002.

Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: «Альтерпрес», 2003. – 436 с.

Мальська М.П., Худо В.В. Туристичний бізнес: теорія і практика. Підручник. 2-е вид. – К. – Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.

Мальська М. П., Худо В. В., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272с.

Розділ 11

Основи етнології

Тема 1. Вступ до етнології, її місце в системі наук

Основні категорії та поняття етнологічної науки. Історичні аспекти світового розвитку етнології як науки. Наукові підходи до визначення об'єкта і предмета етнологічних досліджень. Основні етнологічні субдисципліни та суміжні дисципліни. Зв'язок етнології з гуманітарними та природничими науками. Етнічна історія. Етнодемографія. Етносоціологія. Етнолінгвістика. Етнопсихологія. Етнопедagogіка. Етноархеологія. Етногеографія. Етнічна екологія тощо. Їх вклад у поглиблення етнологічних досліджень. Методи етнологічних досліджень. Основні функції етнології. Новітні концепції в етнології. Біологічна та енергетична теорії етносу. Соціальні теорії етносу.

Тема 2. Основні поняття етнології

Етнічна типологія (типи етнічних спільнот). Структура етнічних утворень (вертикальна, горизонтальна). Рід, клан. Племя. Теорія етносу. Ознаки етносу. Глумачення терміну «нація». Співвідношення етнічного та національного. Зміст поняття «народ». Концепції етнічності. Етногенез і його чинники. Концепції та теорії етногенезу.

Тема 3. Основні риси розмежування етносів

Прояви етнорозмежувальних властивостей у традиційних господарських і культурно-побутових комплексах і способах життя етносів. Спільність мови. Етнотворча та етнооб'єднуюча функції мови. Проблеми двомовності етносу. Етнічна територія. Форми взаємозв'язків етносів із географічним середовищем та їхнє відображення у побуті, духовній культурі й психології етнічних спільнот, етнічних стереотипах. Поняття «своя земля», «рідний край», «Батьківщина» в етнічній самосвідомості. Тлумачення термінів «автохтон» і «абориген» в етнології. Етнічна культура та її прояви. Спільність господарського життя.

Тема 4. Класифікації етнічних спільнот

Наукові підходи до класифікації етнічних спільнот. Принципи класифікації етносів. Географічна класифікація. Релігійна класифікація. Раси і расова класифікація. Етнолінгвістична класифікація. Господарсько-культурна класифікація. Історико-етнографічна (історико-культурна) класифікація. Інші класифікації етносів.

Тема 5. Етнічна карта світу

Поняття етнічної карти світу. Формування етнічної карти світу. Народи давніх цивілізацій та кочові племена. Розширення ойкумени і виникнення сучасних етносів. Особливості етнотворчих процесів на різних континентах. Процеси етнотворення в Азії. Особлива роль Середземномор'я у формуванні етнічної карти світу. Формування та розвиток етносів у Європі. Етногенез в Україні. Етнічний розвиток Африканського континенту. Динаміка етнотворчих процесів в Америці, Австралії та Океанії. Етногеографічне районування світу. Типологія держав за особливостями етногеографічної структури.

Тема 6. Етнічні процеси у сучасному світі

Поняття етнічних процесів. Класифікація етнічних процесів. Етнооб'єднуючі (інтеграційні) процеси: етнічна консолідація, етнічна асиміляція, міжетнічна інтеграція, етнічна міксація та ін. Етнороз'єднуючі (дезінтеграційні) процеси: етнічна парціація, сепарація, дисперсизація. Особливості етнічних процесів у сучасному світі. Суперечливі етнічні процеси в Європі. Процеси консолідації та асиміляції в США та Канаді. Процеси етнічної консолідації в країнах Центральної Америки. Асиміляція та акультурація. Проблема збереження самобутності в латиноамериканських етносів. Строкатий етнічний склад і низький рівень етнооб'єднуючих процесів у Африці. Складні та неоднозначні етнічні процеси в країнах Азії.

Тема 7. Міжетнічні відносини та конфлікти

Дефініції поняття «міжетнічні відносини». Основні чинники міжетнічних відносин (географічні, історичні, психічні, культурні, соціальні, політичні). Рівні міжетнічних стосунків (інституційний, міжгруповий, міжособистісний). Типологія міжетнічних відносин і контактів. Теоретичне осмислення суті та причин міжетнічних конфліктів. Специфіка етнополітичних конфліктів. Етнополітичні конфлікти у сучасному світі. Динаміка і типологія етнополітичних конфліктів, форми та способи їх регулювання.

Тема 8. Міжнародний досвід захисту прав етнічних (національних) меншин

Формування світової практики захисту прав національних меншин. Діяльність міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, Ради Європи) щодо забезпечення умов проживання етнічних (національних) меншин. Механізми контролю за дотриманням прав етнічних меншин. Досвід регулювання правового статусу етнічних (національних) меншин у країнах Європи (Австрії, Словенії, Угорщини та ін.). Сучасна система міжнародно-правових регуляторів гарантій та захисту прав етнічних (національних) меншин. Застосування міжнародного досвіду щодо захисту прав етнічних (національних) меншин в українському законодавстві.

Література:

Тиводар М. *Етнологія: Навч. посібник.* – Львів: Світ, 2004. – 624 с. – С. 126-132.

Кафарський В.І., Савчук Б.П. *Етнологія: Підручник.* – К.: Центр навчал. літератури, 2006. – 432 с.

Аклаев А.Р. *Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент: Учеб. пособие.* – М.: Дело, 2005. – 472 с.

Антонюк О.В. *Основи етнополітики: Навч. посіб.* – К.: МАУП, 2005. – 432 с

Бромлей Ю.В. *Современные проблемы этнографии: Очерк теории и истории.* – М., 1981

Варзар І.М. *Політична етнологія як наука.* – К., 1994.

Дністрянський М. *Етнонаціональний чинник в геополітичних процесах: глобальні виміри та неадекватні інтерпретації // Вісник Львів. ун-ту: Серія Міжнародні відносини.* – 2002. – Вип. 7. – С. 20-26.

Дністрянський М.С. *Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики:*

- Монографія. – Львів: Літопис; Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 56-65.
- Етнічна історія народів Європи. Національні меншини. Етноархеологія: Зб. наук. праць / Київський ун-т ім. Т.Шевченка, Ін-т політичних та етнонаціональних досліджень НАН Укр. – К.: Stylos, 1999. – 148 с.
- Етнічний довідник у трьох частинах. Ч. 1. Поняття та терміни. – К., 1997.
- Етнічний довідник – <http://soc-gw.univ.kiev.ua/PUBLICAT/SOC/YEVTUKH/index.htm>
- Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку/ Республіканська Асоціація Українознавців, Австрійський Ін-т Східної та Південно-Східної Європи/ За ред. Євтуха В., Зуппана А. – К.: Ін тел, 1994. – 208 с.
- Етнографія України: Навч. посібник // За ред. С.А. Макарича. – 2-е вид., перероб. і допов. – Львів: Світ, 2004. – 518 с.
- Етнокультура та дипломатія: Матер. наук.-практ. конф. Київ, 2004, 12 травня. – К., 2004. – 52 с.
- Картунов О. Вступ до етнополітології. – К., 1999.
- Краткий этнологический словарь. - М., 1995.
- Лозко Г. Етнологія України. – К., 2001.
- Лозко Г.С. Українське народознавство. – К., 1995.
- Мала енциклопедія етностранознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. - К.: Генеза, 1996.
- Малий етнополітичний словник / О.В. Антонюк, В.І. Волобуєв, М.Ф. Головатий та ін. – К.: МАУП, 2005. – 288 с.
- Надольська В.В. Загальна етнологія: понятійно-термінологічний апарат. - Луцьк, 1999
- Нельга О.В. Теорія етносу: Курс лекцій. – К., 1997.
- Обушиний М.І. Етнос і нація: Проблеми ідентичності. - К., 1998.
- Основи етностранознавства: Підручник для студ. вищих навч. закладів. - К.: Либідь, 1997.
- Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
- Пономарьов А.П. Етнічність та етнічна історія України. Курс лекцій. - К., 1996
- Пономарьов А. Українська етнографія. – К., 1994.
- Рамкова конвенція про захист національних меншин та пояснювальна доповідь // Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. Укр.-Амер. Бюро захисту прав людини. – К., 1998. – Вип.21.
- Сегеда С.П. Антропология. – К., 2001.
- Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи. – К., 1998.
- Українське народознавство. – Львів, 1994.